

OBJELODANJENI PRINOSI PROUČAVANJU FILOZOFSKE BAŠTINE S RUBNOGA NARODNOG PODRUČJA PODUNAVLJA

ANTE SEKULIĆ

Zagreb

UDK 94

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 28. 6. 2005.

1. *Pristupne misli:*

U svečarskom raspoloženju u prigodi 30. obljetnice časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* prikladno je upozoriti na baštinu koja je nastala i stvarana na području između Dunava i Tise, od Budima do Petrovaradina tijekom XVII. stoljeća pa do naših dana. Područje koje imenujemo Bačkom povijesno je tlo na kojemu živi hrvatski puk niz stoljeća kao starosjedilačka narodna hrvatska skupina. Nije narod imao nikakve vojvode (odakle Vojvodina?) nego svoju zemlju, vlastite župane, plemiće, posjednike; svoje njive i vinograde, svoje salaše i kolibe.

Predvodničku ulogu u povijesnom hodu bačkih Hrvata imali su duhovnici, najprije redovnici franjevci, a zatim svećenstvo. Franjevci Bosne Srebrenice imali su brojne samostane u kojima su tijekom povijesnih stoljeća bila razna učilišta ustanovljena prvenstveno za izobrazbu budućih svećenika. No samostanska učilišta bila su također i rasadišta filozofskoga i znanstvenog rada među našim pukom. Ne upuštajući se u raščlambu povijesne činjenice da su se franjevci skrbili za vjerski, duhovni život svega žiteljstva u Bačkoj, treba upozoriti da su franjevci bili također predvoditelji raznih doselidaba većih ili manjih skupina iz ugroženih krajeva (Bosne, Hercegovine, Dalmatinske zagore). Poznata je također činjenica da slavenski/hrvatski svijet nije bježao sa svojih bačkih ognjišta ni pred pogibeljima osvajača (poglavito Turaka). Pomaci koji se spominju u XVII. stoljeću nisu bili u znaku napuštanja zemlje, nego sklonidba pred neposrednom olujom.

1.1. U želji da se utvrdi i sačuva povijesna istina o prosvjetnom i kulturnom životu podunavskih Hrvata između Dunava i Tise, od Budima do Fruške gore, potrebno je sačuvati podatke o visokim filozofskim učilištima koja

su vodili hrvatski pisci i mislioci uglavnom pripadnici redodržave Bosne Srebrene, a nakon 1758. god. Kapistranske.

Nakon stoljeća i pol turske uprave u Podunavlju počela je vojna za oslobođenje od Turaka god. 1683. Poticajna je bila neuspješna turska opsada Beča, jer je zatim austrijska vojska postupno potiskivala turske jedinice sa svoga područja, poglavito iz Ugarske. Naličje vojnih razaranja u to doba bilo je posvuda očito: zemlja je osiromašila, gradovi, naselja i utvrde bili su oštećeni ili porušeni, smanjen je bio opseg prometa i trgovine. Dio pak muslimanskog žiteljstva povukao se s Turcima, a s austrijskom vojskom na povlačenju s vojnih pohoda prispjeli su u Podunavlje žitelji iz Srbije oko 1690.¹ god. i nove skupine iz Hrvatske i Bosne oko 1680. god.²

Nakon karlovačkog mira (1699) u svojevrsnom obnovljenom životu najprije su nositelji prosvjetnoga i duhovnog života među tamošnjim podunavskim Hrvatima bili franjevci Bosne Srebrene, redodržave koja se prostirala na području triju država: Habsburške Carevine, Turske i Venecije. Postupno su obnovljeni samostani i život u njima³, ali nijednoj od spomenutih država nije odgovaralo što crkvena uprava i svećenstvo na njenom području djeluje prema uputama i rasporedu iz druge zemlje. Slijedilo je doskora upletanje državnih, svjetovnih vlasti u život drevne franjevačke redodržave. Došlo je do diobe: prvi su se od »majke provincije« odijelili (1735) dalmatinski samostani i osnovali su *Provinciju Sv. Kaja* (zatim nazvanu *Presv. Otkupitelja*), a god. 1758. samostani u zemljopisnoj Bosni ostali su do danas *Bosna Srebrena*, dok su redovničke kuće u Habsburškoj Carevini ustrojile novu redodržavu sv. Ivana Kapistranskog.⁴ Potonjoj, provinciji *Kapistranskoj*, pripadali su samostani o kojima je spomen u ovome radu: Bač, Baja, Budim, Petrovaradin i Sombor.⁵

¹ Selidbe Srba u Podunavlje zabilježene su u povijesnim priručnicima, poglavito ona pod Arsenijem Čarnojevićem krajem 17. stoljeća. O Srbima pak u Podunavlju postoji obilna literatura, pa spominjem samo neke knjige: J. D. Popović, *Vojvodina*, Beograd, 1925; *Vojvodina, Znamenitosti i lepote*, Beograd, 1968. (skupina pisaca); *Vojvodina, I i II*, Novi Sad, 1938. (zbornik radova) i dr.

² O starom žiteljstvu i novim hrvatskim seobama u Podunavlje pisali su: Ivan Antunović, Jovan Erdeljanović, Petar Pekić, Dominik Mandić, Ante Sekulić, Ivan Kujundžić, Matija Evetović i dr.

³ Odluka o obnovi samostana utvrđena je pismom vrhovnog poglavara franjevačkog reda *fra Mateja a, S. Stefano*, 5. rujna 1699. Usp. A. Sekulić, *Drevni Bač*, 51; J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar, 1927.

⁴ O diobama Bosne Srebrene usp. E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...), Budae, 17; A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Zagrabiae, 1875; S. Zlatović, *Franjovci Države prisv. Otkupitelja* (...), Zagreb, 1888; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968; zatim u djelima J. Jelenića, F. Lastrića, E. Fermendžina i dr.

⁵ Filozofsko učilište bilo je u Kaloči. Otvorio ga je *Gabrijel Herman Patačić*, nadbiskup bačko-kaločki župan Bačke županije (1733) za izobrazbu biskupijskog svećenstva. No u tom učilištu

U prekosavskim i podunavskim područjima trebalo je da franjevci krče put vlastitoj izobrazbi podmlatka, budućih dušobrižnika na širokom prostoru među svojim sunarodnjacima. Trebalo je otvoriti vlastite srednje i visoke škole, a to je značilo početi od ničega i ustrajno raditi oko kvantitativnoga i kvalitativnog razvitka školstva. Zato je presudna godina karlovačkog mira, jer je tada (18. lipnja 1699) na kapitolu u Velikoj izabran za provincijala *Franjo Travničanin* (1699–1702)⁶, kojega Franjo Emanuel Hoško drži »začetnikom« organiziranih napora u podizanju škola (...).⁷

1.2. Međutim, u promatranju razvitka i rada filozofskih učilišta treba imati na umu da su na njih, kao i na redovničko školstvo uopće, utjecala tri čimbenika: opće školsko zakonodavstvo franjevačkog reda, vlastiti zakoni i uredbe svake provincije i opće uredbe i odredbe državnih školskih vlasti. To vrijedi također za školstvo Bosne Srebrene, a zatim i Kapistranske.

Već sredinom XVIII. stoljeća državna vlast učinila je prvi zahvat u školski sustav filozofskih i bogoslovnih škola na poticaj caričina liječnika i prosvjetitelja Gerarda van Switena. Značajan je u tom smislu dekret Marije Tezije (1752). Carica je zatim odobrila (4. listopada 1774) novi nastavni nacrt, a ugarski prvostolnik Josip de Batthyány preuzeo ga je za bogoslovske škole u Ugarskoj. Novi pak školski sustav izglasan je 22. kolovoza 1777. i poznat je pod nazivom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et Provinciis eidem adnexis*.

Teškoće koje su nicale u prilagodbi filozofskih učilišta novim uredbama i sustavu jedva su u nekim zavodima umanjene, a slijedio je drugi udarac: jozefinizam koji je općenito u mnogome izmijenio život u Habsburškoj Carevini. Bio je to osobiti oblik prosvjetiteljstva u austrijskim zemljama kojim se htjelo s pomoću školstva osigurati utjecaj države u odgoju općenito. Pokušaj prilagodbe takvim zahtjevima nije dugo trajao, jer došlo je do zatvaranja filozofskih škola u Podunavlju (9. kolovoza 1783).⁸

Treba pripomenuti da je austrijska vladarska kuća Habsburg prihvaćala i podržavala *febronijanizam* (Nikolaus von Hontheim (1701–1790) pseu-

nije bilo hrvatskih predavača (osim na početku franjevaca). U Subotici je također bilo filozofsko učilište, ali samostan nije pripadao Kapistranskoj provinciji, a osim *fra Jese Kujundžića*, krajem XIX. stoljeća nije bilo predavača Hrvata.

⁶ Arhiv franjevačkog samostana u Makarskoj (AFSM), *Liber archivalis*, 17; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968, 208–211.

⁷ Franjo Emanuel Hoško, *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću*, »Kačić«, VIII/1976, 140. – Pisac je naknadno skupio svoje radove o franjevačkim učilištima te ih objelodanio u tri knjige između g. 2003 i 2004. ali bez literature i novijih podataka.

⁸ Usp. *Isto djelo*, »Kačić«, X (1978), 158–159.

donim *Febronius*) i provodila svoju vjersku politiku u skladu s takvim promišljanjem (isticanje prava narodnim/nacionalnim biskupstvima, protiv djelovanja papinskih izaslanika/nuncija). Prosvjetiteljstvo koje se obično na području Habsburškog Carstva naziva *jozefinizmom* prešlo je, međutim, granice spomenutog Carstva. Poznato je po sekularizaciji redovničkih zajednica i njihovih posjeda; Josip II. je (1781) izravno udario protiv strogih kontemplativnih crkvenih redova držeći ih dokonom čeljadi (karmelićani, kartuzijanci, pavlini) pa ih je ukinuo, a benediktinci su mogli postojati, ali su upućeni baviti se »korisnim« poslovima. Redovnički posjedi oduzeti su i uključeni u *Opću vjersku riznicu* iz koje je trebalo osiguravati gradnju crkava i skrbiti se za župnike (poglavito u novim župama). Josip II. borio se protiv praznovjerja, nastojao je otvoriti i ustrojiti opća sjemeništa u kojima se trebao odgajati budući »prosvijećeni« kler.⁹

Smrt Josipa II. (1790) opet je izmijenila način rada obnovljenih filozofskih učilišta. U XIX. stoljeću, poglavito nakon 1848. god., izmijenili su se društveni odnosi, a od negdašnje Ugarske razvila se Mađarska s istaknutim načinima nesnošljivosti prema nemadžarskim ustanovama, društvima i raspoloženjima. Hrvatskih predavača filozofije veoma je malo, nema među njima istaknutijih mislilaca i pisaca.

Čini se da je najbogatija i najsadržajnija filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca stvorena tijekom XVIII. stoljeća u mjestima koja su bila ne samo najbrojnija našim pučanstvom nego su također bila kulturna žarišta. Učeni redovnici nisu bili samo predavači filozofskih kolegija nego također i odgajatelji, pisci i kulturni poslenici koji su pridonosili svoj obol našoj uljudenosti općenito, znanosti i književnosti posebice.

2.1. U popisu naselja u kojima su bila visoka hrvatska učilišta u Podunavlju, na području između dvije velike rijeke nisu spomenuta sva ona u kojima su predavali naši lektori. Bila su to često povremena učilišta u kojima su slušači i predavači boravili kraće vrijeme, kao primjerice u Aradu, Beogradu, Temišvaru i drugdje. Treba, naime, imati na umu da su privremenu selidbu često uvjetovale društvene i kulturne prilike, budući da su franjevci živjeli s pukom koji je brojnim vojnim pohodima i nemirima bio osiromašen, na području tri često neprijateljske države, a k tomu bez jačih i značajnijih školskih tradicija, posebice u Podunavlju. Filozofska učilišta bila su uglavnom u većim samostanima i u gradovima koji su bili oblasna sjedišta i sjecišta prometnica, što potvrđuju povijesni podaci o njima.

⁹ Usp. Ernst Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung*. Tübingen, 1932.

2.2. *Bač* (Bach, Batsch, Bács), tisućgodišnji je grad u pokrajini koja je po njemu dobila naziv Bačka.¹⁰ Već 535. godine spominje car Justinijan biskupiju u Baču,¹¹ a 873. god. zabilježen je Bač u Salzburškom ljetopisu kao tvrđava.¹² God. 1092. ugarski kralj Ladislav I. podiže (ili obnavlja) Bačku nadbiskupiju.¹³ U gradu su boravili ugarski kraljevi (Geza II, Andrija III. i dr.) i grčki car Emanuel (1164).¹⁴ Prva bilješka o templarskom samostanu u Baču je iz 1169. god., a i današnji zvonik je iz onoga doba.¹⁵ Franjevci su preuzeli bački samostan oko 1300. god. nakon što je ukinut red templara. Karlo Robert predao je tada samostan franjevcima.¹⁶ Samostan u svojoj povijesti nije bio izlučen od opće djelatnosti franjevac na bačkim ravnicama i općenito u Ugarskoj.¹⁷ Treba upozoriti na to da redovnici nisu bili doseljenici nakon turske uprave ni u Ugarskoj, a također ni u Bačkoj, niti u Baču. Slažu se pisci da su »imena redovnika slavenska«,¹⁸ nazivi naselja i sela također su slavenski, a područje redovničke djelatnosti bilo je široko: bačka i kaločka nadbiskupija, zatim sve do Budima, na istoku preko Banata, Vlaške do Besarabije.¹⁹

U ljetopisnim knjigama samostana u Baču spominje se filozofsko učilište od 1731. do 1733. i od 1839. do 1842.²⁰ Profesorij (svojevrсни pripravnici) bio je međutim od 1714. do 1717.²¹ Ugarski zemljopisac Matthias Bel bilježi o Baču da je to bio otmjen grad, pun lijepih građevina, ali je za

¹⁰ O Baču usp. literaturu: Stephanus Katona, *Historia metropolitanae Eccl. Colocensis, I*, Colocae, 1800, 96–97; *Brevis memoria provinciae Capistranae (...)*, Budae, 1857, 62; János Evertovics (Ivan Evetović), *Részletek Bács múltjából a XVIII. századból*. Évkönyv, XIX évf., 1904, str. 6–14; Mladen Barbarić, *Báč – crtica za njegovu povijest*, Beograd, 1936; Albe Šokčić, *Nekoliko crtica iz povijesti Bača*, Klasje naših ravni, I (1935), 2, 108–111; Steph. Blasković (Stjepan Blašković), *Batsch*, Freilassing, 1965; Ante Sekulić, *Drevni Bač*, Split, 1978. (u knjizi je zabilježena sva literatura).

¹¹ Menyhért Érdújhelyi, *A római katolikus Egyház, Bács-Bodrog monográfiája, II*, Sombor, 1896, 146–152; A. Sekulić, *nav. dj.*, 17.

¹² A. Sekulić, *nav. dj.*, 19.

¹³ *Isto djelo*, 21 (bilješke).

¹⁴ Gyula Dudaš, *A honfoglalástól a mohácsi vészig*, Bács-Bodrog monográfiája, I, Sombor, 1896, 81–82.

¹⁵ A. Sekulić, *nav. dj.*, 35. (Templari su ukinuti na saboru u Vienni 1. listopada 1311).

¹⁶ *Ondje*.

¹⁷ *Isto djelo*, 45.

¹⁸ *Ondje*. – E. Pavich, *Ramus viridantis olivae (...)*, 35–46.

¹⁹ *Ista djela*.

²⁰ A. Sekulić, *nav. dj.*, 61.

²¹ *Ondje*.

turskih ratova razoren i pripominje: »Nunc oppidi nomen sustinet, quod plurosque Illyrois alit...«.²²

2.3. *Baja* – grad na sjeverozapadu negdašnje Bačke županije, na Dunavu gdje se rječica Šugavica odvaja od velike rijeke. Nekoć je grad imao devet četvrti među kojima su pojedine imale hrvatske nazive Pisak, Mali Čavolj, Sveti Ivan i dr. Uz grad su bila hrvatska naselja Vancaga, Mateović, a nedaleko od njih su i Čavolj, Baškut (Vaskút), Jankovac i dr. U doba Karla Velikog naziv naselja bio je Francovilla, a u spisima se spominje kao Waya, Way, Baja.²³

Ugarski kralj Matija prešao je na Duhove 1463. god. rijeku Dunav kod Baje kad je krenuo u pomoć bosanskom gospodaru Tomaševiću. Godine 1526. nekoliko dana nakon mohačke bitke ušli su Turci u Baju²⁴. Poznati turski putopisac Evlija Čelebi sačuvao je u svome djelu opis Baje u ono doba: »To je utvrđen grad s dvostrukim bedemima... To je četverokutni gradić s dvostrukim zidovima i četverokutnom osnovicom ... Ima dvije kapije, jedna je kapija Skela iskrenuta zapadu, a druga je Velika kapija i okrenuta je jugoistoku i vodi u Sombor«.²⁵ Krajem 18. stoljeća ugarski pisci nazivaju Baju – Malom Peštom, jer se izgledom i bogatstvom natječe s uglednim gradovima negdašnje Ugarske.²⁶

Među gospodarima Baje spominje se obitelj Czobor. Posljednji iz te obitelji Josip Czobor dao je grad u zalog (1741), pa su zatim Baju uključili u svoje posjede obitelji Grašalković, Horvat, Zichy, Ferraris i dr. Veliki požar 1. svibnja 1840. strahovito je uništio grad, a oganj je bio golem i vidio se iz Gare i Baškuta.²⁷

Tipičan ravničarski grad, smješten uz veliku rijeku, Baja je za hrvatski živalj bila središte kamo su odlazili iz svojih okolnih sela (Gara, Čavolj, Van-

²² Matthias Bel, *Compendium Hungariae geographicum, II, Cassoviae, 1779, 120–121*: »Bács, urbs elegans, antehac populosa, immo ec aedificiis nobilis, pari infortunio, Turcarum bellis, quod saepius querimur, evastata. Nunc oppidi nomen sustinet, quod plurosque Illyrios alit, colocensis archiepiscopi dominio subiecta«.

²³ O Baji usp. djela: S. Katona, *Historia metropolitanae Ecclesiae Colocensis, I, Colocae, 1800, 93–94*; János Everovics (Ivan Evetović), *Képek Baja város multjából*, Baja, 1901; Isti, *Crkva sv. Antuna i franjevački samostan u Baji, Subotička Danica za 1897, 21–24*; Evlija Čelebi, *Putopis*, Sarajevo, 1979, 528–529; *Brevis memoria provinciae Capistranae (...)* Budae, 1857, 65; J. M. Korabinsky, *Geographisch-historisches Lexikon von Ungarn*, Požun, 1789, I, 25; *Bács-Bodrog vármegye, I*, Budapest, 1909, 292–306. i dr.

²⁴ *Bács-Bodrog vármegye, I, 292.*

²⁵ E. Čelebi, *nav. dj.*, 528–529. Opsežnije o Baji usp. u poglavlju o naseljima.

²⁶ J. M. Korabinsky, *nav. dj.*, I, 25.

²⁷ *Bács-Bodrog vármegye, I, 294.*

caga, Mateović i dr.). Iz Baje su pak franjevci obavljali dušobrižničku službu za sve vjernike.²⁸ U Baji nije do 1732. god. bilo druge župe osim franjevačke, hrvatske.²⁹ U gradu su franjevci otvorili svoje škole, a filozofsko učilište bilo je do god. 1918. Nakon prvoga svjetskog rata (1918) bila je najprije Baja u sklopu nove južnoslavenske države, ali je Trijanonskim mirom opet ostala (s nizom hrvatskih naselja) u Ugarskoj.

2.4. *Budim* je nekoć bio najjače kulturno središte podunavskih Hrvata.³⁰ Nekoć su naime, bila dva grada na dvije obale Dunava: Budim i Pešta. Njihovim spajanjem i ujedinjenjem nastao je jedinstveni grad Budimpešta (Budapest) glavni grad susjedne Mađarske. Još u XVIII. stoljeću žiteljstvo je veoma raznoliko pa Mađžari i sredinom XIX. stoljeća čine samo trećinu stanovništva³¹. Brojno je osobito značajan slavenski dio stanovništva.³² a među Slavenima već u srednjem vijeku bili su Hrvati.³³ Franjevci su djelovali u Budimu i Pešti također već u srednjem vijeku, a Hrvati predstavljaju u XVIII. stoljeću u crkvenom ustrojstvu skupinu koju poglavito za turske uprave (1526–1686) predvode redovnici Bosne Srebrene.³⁴ Nakon odlaska Turaka franjevci su obavljali dušobrižničke službe za hrvatske katolike u Budimu i Pešti i njihovim prigradskim župama (*Taban, Jarčin/Ercsi, Tukulja/Tököl, Čepulje/Csepel, Viziváros, Új Buda* i dr.).³⁵ Seobe pak hrvatskog življa iz Bosne u XVI. stoljeću povećale su broj našeg žiteljstva,³⁶ a pomicanje stanovništva nastavljeno je također u XVII. stoljeću, kad se za biskupa Mari-

²⁸ E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...), 306–310; S. Katona, *nav. dj.*, I. 93–94; *Brevis memoria Prov. Capistranae*, 23.

²⁹ *Bács-Bodrog vármegye*, I, 306; *Brevis memoria Prov. Capistranae* (...), 65: »Conventus Bajensis ad s. Antoiūm Padunum (...) originem suam P. P. Bosnensibus debet post cladem Mohacsianam. Jactata de vetustate Conventus Frankavillensis (quasi Bajensis) gloria veritati cedat oportet (...) Anno 1787. Decreto C. R. (caesar-reg. A. S.) confirmatus, adiuvat in spiritualibus curatores animarum ...«.

³⁰ F. E. Hoško, *Djelovanje hrvatskih i bosanskih franjevaca tijekom 18. st. u Budimu*, Nova et vetera, god. LXXVIII (1978), svez. 1–2, Sarajevo, 1978, 113–179.

³¹ M. Roglić, *Budimpešta*, Hrvatska enciklopedija, III, Zagreb, 1942, 451.

³² Ivan Stražemanac, *Paraphrastica et topographica expositio*, Vellicae, 1730, 70 (u Arhivu franj. samostana u Slav. Brodu).

³³ Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*. 2°, Sombor, 1930, 91; Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini* (...), Zagreb, 1930, 36.

³⁴ E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...), Budae, 1766, 200–232. – G. Csevapovich, *Recensio observantis Minorum* (...), Budae, 1830, 167, 199, 204; M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka, II*, Zagreb, 1883, 26; B. Bukinac, *De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saculis XV et XVI*, Zagreb, 1940; 37; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968, 42–49.

³⁵ *Ista djela, ondje; Brevis memoria Prov. Capistranae*, Budae, 1857, 23.

³⁶ P. Pekić, *nav. dj.*, 43.

jana Maravića (1645–1655) iselilo iz Bosne u Ugarsku oko 2000 obitelji.³⁷ Najveća je seoba bila krajem istoga stoljeća (za bečkog rata 1683–1699) kad se prema tvrdnji budimskog gvardijana Andrije Šipračića iselilo od Dubočca više od 1 000 000 ljudi i mnogi su se naselili u ugarskom Podunavlju.³⁸

U doba turske uprave ni u Budimu, niti u Pešti nije bilo drugih franjevača osim članova redodržave Bosne Srebrene, koja je nastala 1517. god., nakon diobe *Vikarije Bosne* (1514) na *Bosnu Srebreu* i *Bosnu Hrvatsku*. Samostani pod turskom upravom bili su u sklopu Bosne Srebrene, a područje izvan turske vlasti pod Bosnom Hrvatskom.³⁹ Budim je tako bio ne samo jedan od najjačih samostana spomenute redodržave nego su u njemu bila najviša onodobna učilišta (generalno filozofsko i generalno bogoslovno učilište).⁴⁰

2.5. *Petrovaradin*, grad i tvrđava na Dunavu, spojen mostovima s Novim Sadom (Neoplanta – Petrovaradiense fossatum). U XVIII. stoljeću spominju se u gradu benediktinci, a zatim cisterciti. Prema ljetopisnim podacima Turci su 1526. god. zauzeli Petrovaradin.⁴¹ Za turske uprave redovnici Bosne Srebrene bili su jedini dušobrižnici,⁴² a god 1687. stigli su u grad predvođitelji bunjevačkih Hrvata s pukom koji je tražio nova boravišta. Pripisuju se zasluge Šimunu Dabiću što je u Petrovaradinu osnovan franjevački samostan.⁴³ Međutim, sredinom prošloga stoljeća zabilježeno je da je već 1688. god. grad označen kao mjesto gdje se ima izgraditi samostan, 1703. je bila ondje redovnička kuća (rezidencija), a dvije godine poslije bio je uređen samostan koji je kao i brojni u Podunavlju bio ukinut za Josipa II. (1786).⁴⁴

³⁷ E. Fermežin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae (...)*, Starine JAZU XXIII, Zagreb, 1892, 41; E. Pavich, *nav. dj.*, 35–36.

³⁸ *Isto djelo*, usp. J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo, 1912, 203.

³⁹ F. E. Hoško, *Djelovanje hrvatskih i bosanskih franjevača (...)*.

⁴⁰ U svojoj spomenutoj raspravi (bilj. 39) F. E. Hoško prikazao je Budim kao kulturno hrvatsko središte. Pisac je u još nekoliko članaka istaknuo kulturno blago stvoreno u Budimu tijekom XVII. i XVIII. stoljeća (usp. primjerice raspravu o E. Paviću otisnutu kao predgovor reprint izdanju Pavićeva prijevoda *Flos medicinae – Cvit likarije*, Split, 1980).

⁴¹ *Brevis memoria Provinciae Capistranae*, 63 (»Conventus Petrovaradiensis /abolitus/ ad s. P. Francisc. Bascino non ita procul distans anno 1526. per Turcas eversus est.«)

⁴² Usp. Hoško, *nav. dj.*, 115; E. Pavich, *Ramus viridantis olivae*, 173, 203; B. Unyi, *nav. dj.*, 151–154.

⁴³ Nedavno je (1954) Jerko Matoš, župnik u Petrovaradinu, priopćio takvu tvrdnju. Usp. Juraj Lončarević, *Petrovaradin*, Veritas, XX (1981), VI (lipanj), 17.

⁴⁴ *Brevis memoria Prov. Capistranae*, 63: »Fratribus Bosnensibus, qui dominante Turca curam Fidelium gesserunt, jam anno 1688 locus pro Conventu erigendo designatus, anno 1703. Residentiam benno post axiomate Conventus insignitam tulit. Conventium hunc ab administratis comparibus Parochiis clarum Aug. Imp. Josephus II. anno 1786 pro suppresso declaravit«. Među franjevcima župnicima spominju se Blaž Marinović (1702), Mihovil iz Budima (1709) i Baltazar Jurković (1710); usp. S. Katona, *nav. dj.*, I, 120–121. Franjevci iz Petrovaradina upravljali su župama u Srijemskim Karlovcima i Srijemskoj Kamenici.

Tijekom XVIII. stoljeća bilo je franjevačko filozofsko učilište u Petrovaradinu, a 1708. otvorili su ondje franjevci jednu od najstarijih škola u Srijemu, koju su zatim preuzeli isusovci i 1726. pretvorili je u javnu.

2.6. *Sombor* je staro naselje, jamačno slavensko. Stanovito vrijeme spominje se u listinama i arhivskoj građi općenito kao *Czobor Szent Mihály*. Obitelj Czobor dugo je imala ovo naselje među svojim posjedima.⁴⁵ Turci su ga uvijek pisali kao Sombor, a bilo je sjedište nahije u segedinskom sandžaku.⁴⁶ U ljetopisima je zabilježeno da su franjevci Bosne Srebrene bili dušobrižnici od davnine.⁴⁷ Doduše, nema pouzdanih podataka o njihovu dolasku u Sombor,⁴⁸ ali prije njih djelovali su dominikanci.⁴⁹ Kao vrela za proučavanje povijesti grada spominju se ljetopisi *fra Bone Mihaljevića* i *Mate Slatkovića*, prvoga biskupijskog župnika nakon što je župa oduzeta redovnicima.⁵⁰ Sombor je proglašen slobodnim kraljevskim gradom 1747. god.⁵¹, a od 1802. bio je sjedište Bačko-bodroške županije.⁵² Za svoga djelovanja u gradu i župama oko njega franjevci su razvili također i prosvjetiteljski rad (pučka i srednja škola) pa su imali i vlastito filozofsko učilište.⁵³ Odlukom Josipa II. samostan je ukinut 1786. god.⁵⁴

2.7. *Subotica*, podunavski grad s najbrojnim hrvatskim žiteljstvom, spominje se kao naselje sredinom XIII. stoljeća. Godine 1391. ubilježena je kao libera villa regia, zatim je postala oppidum, a 1504. god. bila je castrum.⁵⁵

⁴⁵ O Somboru su pisali: S. Katona, *Historia metropol. Ecclesiae Colocensis, I*, Colocae, 1800, 135; János Muhi, *Zombor története*, Zombor/Sombor; A. Sekulić, *Ulomci iz somborske povijesti do kraja 18. stoljeća*, »Kačić«, XIII, (1981); *Bács-Bodrog vármegye, I*, Budapest, 1909, 208. i dalje. Brojni su članci Milenka Beljanskog, domaćeg sina, objelodanjeni u mjesnim novinama i posebnim knjižicama.

⁴⁶ E. Čelebi, *nav. dj.*, 529; *Bács-Bodrog vármegye, I*, 209; J. Muhi, *nav. dj.*, 3–78.

⁴⁷ J. Muhi, *nav. dj.*, 103; *Brevis memoria Prov. Capistranae (...)*, 66, »Conventus Zomboriensis (abolitus) ad SS. Trinit. itidem PP. Bosnensibus glorliatur fundatoribus, qui sub dominatu Turcico hoc in loco fuerunt Catholicae fidei conservatores. Residentia, quae anno 1698 exsurrexit, anno 1750 aixioma conventus accepit. Ecclesiae claustrali officio parochiali (sub iure Patronatus Magistratus Civici) adhaerente«.

⁴⁸ A. Sekulić, *nav. dj.*, 103.

⁴⁹ J. Muhi, *nav. dj.*, 49; A. Sekulić, *nav. dj.*, 105.

⁵⁰ S. Katona, *nav. dj.*, 135; J. Muhi, *nav. dj.*, 127.

⁵¹ E. Pavich, *Ramus viridantis olivae*, 314–324.

⁵² *Bács-Bodrog vármegye, I*, 217.

⁵³ A. Sekulić, *nav. dj.*, 104.

⁵⁴ *Brevis memoria Prov. Capistranae*, 66 (»Aug. Imper. Josephus II. Imp. virtute Decreti C. R. anno 1786 editi pro suppresso declaravit«.)

⁵⁵ O Subotici usp. literaturu: István Iványi, *Szabadka szabad királyi város története*, I. Subotica, 1886; II, Subotica 1892; S. Katona, *Historia metropol. Ecclesiae Col.*, I, Colocae, 1800, 118–119; Paškal Cvekan, *Franj. samostan i crkva u Subotici*, Subotica, 1977; Blaško Rajić, *Subotica*, Subotička Danica za 1919, 29–55; Ante Sekulić, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, Split, 1978. i dr.

Slobodnim trgovištem postala je Subotica 1743. pod nazivom Sveta Marija (Szent Mária), godine 1779. dobila je pak povlasticu slobodnog kraljevskog grada pod nazivom Maria Theresiopolis.⁵⁶ Hrvati su je uvijek zvali Suboticom (madž. Szabadka).

Dušobrižnici u gradu i na širokom području oko njega (Ludoš, Tavan-
kut, Bajmok, Žednik i dr.) bili su franjevci. Ali ovaj grad najbrojniji hrvatskim žiteljstvom – kako je spomenuto – nije bio uključen trajno u redodržavu Bosnu Srebreanu, zatim Kapistransku. Međutim, treba upozoriti na činjenicu zanemarenu u pregledu subotičke povijesti. Obično se spominje da su franjevci iz Segedina u tursko doba obavljali dušobrižničku službu pa je stvaran zaključak da su se madžarski franjevci skrbili o hrvatskim vjernicima, tada jedinim stanovnicima u Subotici. Ali očito je segedinski samostan u to doba bio nastanjen redovnicima koji nisu bili Ugri. Činjenica je, naime, da su za generalnog kapitula u Rimu potpisali 16. lipnja 1700. provincijal Bosne Srebreane Franjo Travničanin⁵⁷ i kustod⁵⁸ hrvatske *Povincije sv. Ladislava* Aleksa Buzjaković⁵⁹ dogovor o samostanima u Prekosavlju. Prema tom dogovoru Redodržavi sv. Ladislava pripali su samostani: Siget, Kaniža, Pečuh, Šikloš, Virovitica, Hrastovica i Segedin.⁶⁰ Budući da u Subotici nije bila pravno ustanovljena samostanska zajednica, dušobrižnici širokog subotičkog područja bili su pripadnici (»konventualni«) segedinske redovničke zajednice sve dok nije izgrađeno stalno prebivalište u Subotici.⁶¹ Jamačno je ta činjenica potakla subotičko gradsko poglavarstvo da zatraži sedamdesetih godina XVIII. stoljeća od redovničkog starješinstva neka se samostan uključi »u slavensku provinciju«.⁶²

U Subotici je bilo franjevačko filozofsko učilište i radilo je s prekidima do kraja XIX. stoljeća,⁶³ ali osim spomena o predavaču fra Jesi Kujun-

⁵⁶ I. Iványi. *nav. dj.*, I, 139–146; 283–295; A. Sekulić, *nav. dj.*, 71–74.

⁵⁷ *Franjo Travničanin* (Fojnica, oko 1676. – Brod, oko 1708), veoma sposoban i poduzetan franjevac Bosne Srebreane. Bio je od 1696. do 1699. provincijal s posebnim dopuštenjem, jer nije imao potrebne godine života za tu službu. Utemeljitelj je visokog školstva Bosne Srebreane.

⁵⁸ *Kustod* ili *kustos* – čuvar, pazitelj, poglavar kustodije – područja odijeljenoga ili udaljenog od provincije, ali joj pripada; nekoć se provincija dijelila na kustodije.

⁵⁹ *Aleksa Buzjaković* rodio se četrdesetih godina XVII. st., školovao se u inozemstvu, 1668. god. predavao filozofiju na Zagrebačkom učilištu. Kao poglavar provincije sv. Ladislava zalagao se za stvaranje vlastitih franjevačkih škola. Umro je u Zagrebu 13. listopada 1707.

⁶⁰ Arhiv franjevačkog samostana u Makarskoj, *Liber Archivalis*, 17; E. Fermendžin, *Chronicon*, 53; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 208–211.

⁶¹ Ante Sekulić, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 36 (u subotičkoj tvrđavi bio je prvi redovnički stan).

⁶² I. Iványi. *II*, 270 sl.; A. Sekulić, *nav. dj.*, 60 sl.

⁶³ Arhiv franjevačkog samostana u Subotici, *Historia conv. Maria Theresiopolitana anno 1847 usque 1897*. ad an.

džiću⁶⁴ nisu zabilježena imena hrvatskih predavača. No u samostanu su boravili »bosanski« đaci u drugoj polovici XIX. stoljeća; pohađali su gimnaziju.⁶⁵

3.1. Među uredbama koje je donio Tridentinski sabor bila je također *De seminariis* koju su franjevci prihvatili premda ih formalno nije obvezivala.⁶⁶ Vrhovni redovnički zborovi, generalni kapitul, već su u drugoj polovici XVI. stoljeća donijeli niz uredbi i odredbi o vlastitom školstvu i izobrazbi podmlatka u duhu saborskih zaključaka. Svojom bulom *Decet Romanum Pontificem* (26. lipnja 1603) potvrdio je papa Klement VIII. (1592–1605) franjevačke uredbes prema kojima je svaka redodržava morala imati tri škole: gramatičku, filozofsku i teološku.⁶⁷ Tada je papa odredio povlastice predavaču, odobrio je skolastičku metodu rada i potvrdio generalna učilišta što ih je osnovao generalni kapitul u Valladolidu (1553).⁶⁸

Treba upozoriti na činjenicu da je u tom razdoblju ustanovljen drugi stupanj redovničkog odgoja i izobrazbe nakon novaštva – profesorij.⁶⁹ Budući da je takva odgojna ustanova redovito vezana uz kuće filozofskoga i bogoslovskeg učenja,⁷⁰ čini se uputnim pripomenuti da treba razlikovati: professoria secundi novitiatus i professoria in quibus sunt artium litteralium studia. Za mladiće koji su trebali dopuniti svoju naobrazbu za filozofski studij bio je profesorij prigoda da to učine, dok su drugi započinjali svoj redoviti studij. Takva odgojno-obrazovna ustanova razvila se nakon generalnog kapitula u Napulju (1590), a Klement VIII. u svojoj buli *Cum ad regularem* (1603) naziva je profesorijem.⁷¹

⁶⁴ *Jese Kujundžić* (Subotica, 23. listopada 1848. – 17. travnja 1903), potječe iz velike obitelji Kujundžić, »Mišakove grane«. Nakon savršenih nauka bio dvanaest godina profesor filozofije i bogoslovlja, bio je gvardijan u Subotici. Pod pseudonimom *Brajanović* i *Stari Rodoljub* pisao je u subotičkim listovima *Nevenu i Danici*.

⁶⁵ Vasa Stajić, *Gradska gimnazija u Subotici 1747.–1918.*, Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, svez. 11–12, Beograd, 1938, 973–989.

⁶⁶ A. Matanić, *Compendio di storia dell'Ordine dei fratri Minori, II*, Grottaferrata, 1957, pars II, 128.

⁶⁷ Usp. *Chronologia historico-legalis Seraphici Ordinis fratrum Minorum, I*, ed. a Michaele Angelo a Neapoli, Neapoli, 1650, I, 525–526.

⁶⁸ *Isto djelo*, ondje.

⁶⁹ Usp. Julijan Jelenić, *Profesoriji provincije Bosne Srebreničke*, Franjevački vjesnik 1927, 146, ss.

⁷⁰ D. Bertinato, *De religiosa inventutis institutione in Ordine Fratrum Minorum*, Roma, 1954, 46–48.

⁷¹ *Enchiriaion de Statibus Perfectionis, documenta Ecclesiae sodalibus institudendis, I*, Romae, 1949, 104.

3.2. Prema sačuvanim podacima i svjedočanstvima iz XVII. stoljeća pripadnici redodržave Bosne Srebrene djelomično su sami poučavali svoje mlade suredovnike.⁷² Ipak to nije bila visokoškolska nastava kakva je bila u ostalim zemljama. Tijekom spomenutog stoljeća samostani nisu sigurni, postojani i zaštićeni, nemirno je područje na kojem djeluju redovnici. Zato je poglavarstvo slalo klerike u inozemstvo, poglavito u Italiju,⁷³ primjerice 19. svibnja 1633, 12. srpnja 1639, 25. travnja 1646, 8. lipnja 1652, 25. rujna 1664. i 7. lipnja 1800.⁷⁴ Kad više nije bilo moguće upućivati mladiće na školovanje u inozemstvo nastojalo je poglavarstvo Bosne Srebrene otvoriti vlastita učilišta filozofije i bogoslovije u svojim samostanima.

Treba zabilježiti da je nakon spomenutog Franje Travničanina razvitku školskih ustanova najviše pridonio *Marko Bulajić*.⁷⁵ Nakon njega mreža školstva nije se više širila, a postojeće i dobro uređene ustanove zadovoljavale su zahtjevima izobrazbe mladih redovnika pa je provincijal *Filip Surković* (Šurković)⁷⁶ bio zabranio (18. lipnja 1719) odlazak na školovanje u inozemstvo⁷⁷.

3.3. Budući da je papinskom bulom *Decet Romanum Pontificem* bila kodificirana školska organizacija u franjevačkom redu prema zahtjevima »potridentske crkvene obnove«,⁷⁸ treba imati na umu da su pripravnici za franjevački red trebali steći potrebnu naobrazbu za studij filozofije. Početkom XVIII. stoljeća bilo je u tomu mnogo teškoća,⁷⁹ koje je provincijal M. Bula-

⁷² D. Bertinato, *nav. dj.*, 92; J. Jelenić, *Latinske škole Bosne Srebreničke*, Godišnjak Sveučilišta 1924/25–1928/29; B. Pandžić, *Relation de Provincia Bosnae Argentinae (...)*, Mandićev zbornik, Rim, 1965, 218–223.

⁷³ J. Jelinić, *Spomenici kult. rada (...)*, Monumenta franciscana Jugoslavica I, Mostar, 1927, 8; F. E. Hoško, *Dvije osječke visoke škole (...)*, 130.

⁷⁴ *Ista djela*. (Usp. Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj, Liber Archivalis in quo de Origine Provinciae Bosnae Argentinae olim Vicaria, denum Provincia nuncupata ac de praeclare gestis in et extra eam, a Fratibus Minoribus Ordinis S. P. N. Francisci – kratica: FsM, *Liber Archivalis*; XXVIII, Arhiv Franjevačke provincije presv. Otkupitelja u Splitu, Variarum notitiae antiquae Prov. Bosnae Argentinae – kratica: APOS, *Spisi* br. 1; fol. 12 i 11).

⁷⁵ *Marko Bulajić* bio je provincijal Bosne Srebrene od 1705. do 1708. a zatim generalni pohoditelj (1711. i 1714.). Bio je pet godina župnik u Jarčinu (Ercsi) od 1685. do 1690., pa gvardijan u Budimu (1694. do 1696.). Umro je 17. ožujka 1718. u Našicama – usp. D. Mandić, *Franj. Bosna*, 211, sl.

⁷⁶ *Filip Surković* (Šurković) bio je provincijal od 1717. do 1720. Rodom je bio iz Imotskog, izabran je za poglavara redodržave Bosne Srebrene na zboru u Velikoj, 6. lipnja 1717. Usp. E. Fermendžin, *Chronicon*, 56; J. Jelenić, *Spomenici (...)*, II, 14; D. Mandić, *Franj. Bosna*, 215–216.

⁷⁷ Usp. M. V. Batinić, *Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti*, Starine JAZU XVII, Zagreb, 1885, 86–98; APOS, *Spisi*, br. 3. fol. 101; AFsM, *Liber Archivalis*, 126.

⁷⁸ F. E. Hoško, *Organizacija filozofske i teološke nastave (...)*, 56.

⁷⁹ Usp. K. Tkalac, *Prosvjetni razvitak (školstvo) Slavonije u 18. i 19. stoljeću*. I. znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Osijek, 1970, 669–673.

jić pokušao ukloniti tražeći da mladići prije novaštva (novicijata) proborave tri godine u samostanima stječući potrebno znanje.⁸⁰ Skrb oko toga preuzeo je zatim provincijal *Andrija Ećimović*, Imoćanin,⁸¹ a poglavito *Ivan Kopijarević Stražemanac*.⁸² Dvadeset godina nakon Bulajića objelodanio je naime I. Kopijarević Stražemanac niz uredaba o filozofskom i bogoslovskom studiju u Bosni.⁸³

Mladići, dakle, koji su stupili u samostane svršavali su pripravu u isusovačkim gimnazijama (latinske škole)⁸⁴ ili pak u privatnim samostanskim školama. U novicijatu nisu zapuštali učenje školske građe, a poslije su u profesorijima nastavili učenje gramatike i zatim filozofije.⁸⁵

Govori li se o kućama u kojima su bila filozofska učilišta tijekom XVIII. i XIX. stoljeća, onda se ima na umu da su često samostani u kojima je bio profesorij bili također i filozofska učilišta. Poznato je također da su predavači u takvim učilištima imali i odgajateljsku službu, pa je redovito profesor filozofije bio i magistar slušača (studenta).⁸⁶

Potvrda za to da su novozavjetovani redovnici u profesoriju nastavljali dopunu svoga obrazovanja i započinjali redoviti studij filozofije može se naći primjerice u arhivskoj građi samostana u Baču (1714–1717),⁸⁷ gdje su za provincijalata *Petra Lašvanina*⁸⁸ mladi franjevci morali biti poučavani u sve-

⁸⁰ AFsM, *Liber Archivalis*, 55.

⁸¹ *Andrija Ećimović*, provincijal od 1708. do 1711. Usp. *Brevis memoria prov. Capistranae*, 40; F. E. Hoško, *Dvije osječke škole*, 146.

⁸² *Ivan Kopijarević Stražemanac* (Stražeman, oko 1673. – Velika, 14. listopada 1757). Veoma ugledan član svoje provincije, školovan u inozemstvu. Bio je profesor, vijećnik provincije, poglavar svoje redodržave (1729. do 1732), gen. pohoditelj. Usp. APOS, *Spisi*, br. 2. fol. 54, AFsM, *Liber Archivalis*, 115, 119, 124, 135, 164). O. I. Kopijareviću pisao je F. E. Hoško, *Dvije osječke visoke škole*, 146–148.

⁸³ APOS, *Spisi*, fasc. br. 98, br. 18.

⁸⁴ Isusovačke latinske škole imale su šest razreda: 1. *principia* 2. *parva*, 3. *syntaxis*, 4. *grammatica*, 5. *poetica*, 6. *rethorica*. Usp. K. Tkalac, *nav. dj.*, 673, T. Matić, *Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848*, Zagreb, 1937, 73.

⁸⁵ L. Šitović, *Grammatica Latino-Illyrica*, Venecija, 1713; Vladoje Dukat, *Hrvatske pre-radbe Grigelijevih Institutiones Grammaticae*, Rad JAZU 127, 1–100.

⁸⁶ Magistar (odgajatelj) studenata prvi put se spominje u franjevačkom redu u generalnim ustanovama (konstitucijama) god. 1336. Usp. D. Bertinato, *De religiosa iuventutis institutione*, 92. O profesoru filozofije kao istodobnom magistru studenata usp. Arhiv provincijalata Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, *Liber encyclicarum min. – provincium*, fol. 12.

⁸⁷ AFsM, *Liber Archivalis*, 161; A. Sekulić, *Drevni Bač*, 61–63.

⁸⁸ *Petar Lašvanin* (provincijal od 1714–1717) izabran je za poglavara 24. lipnja 1714. u Đakovu. Na tom zboru osnovani su profesoriji u Velikoj i Baču. Usp. J. Jelenić, *Spomeni (...)*, 10; APOS, *Liber Archivalis*, 102, 103; D. Mandić, *Franj. Bosna*, 215; F. E. Hoško, *Dvije osječke visoke škole*, 148; *Brevis memoria prov. Capistranae*, 40 (Petrus a Lašva Fojnicensis).

mu, poglavito u gramatici.⁸⁹ Jamačno su nakon godinu-dvije počinjali studij filozofije.⁹⁰

U nizu podunavskih filozofskih učilišta jedino je ono u Budimu bilo proglašeno generalnim 26. rujna 1722. Tako je postalo generalnim učilištem prvoga reda.⁹¹ Međutim, treba pripomenuti da je spomenuto učilište počelo raditi 1710. god., kako je podatak utvrdio F. E. Hoško osporavajući suprotno mišljenje *F. Kaizera*.⁹² Ostala učilišta bila su franjevačke visoke filozofske škole o kojima je odlučivao provincijalni kapitul. Veliki samostani u Baču, Baji i Somboru bili su prikladni za smještaj većeg broja redovnika, a uprava župama u okolici te milostinja osiguravali su opskrbu.

4.1. Krajem XVII. stoljeća bio je na čelu Franjevačkog reda kao vrhovni poglavar *Bonaventura Poerius* (od 1694. do 1697),⁹³ za čije ime je vezana nastavna osnova – *elenchus materiae* – u franjevačkim učilištima.

Prema nastavnoj osnovi B. Poeriusa trebalo je u tri godine završiti cijeli filozofski tečaj: logiku, fiziku, metafiziku, nauku o duši, o nastajanju, raspadanju; ako pak bude vremena, onda također o nebu, svjetlu i atmosferskim promjenama (dakle, sve što u filozofskom tečaju Poerius naziva »summulae«). Prema tom nacrtu i rasporedu rada bilo je utvrđeno da se u osnovne školske vježbe ubrajaju tjedne, mjesečne i javne godišnje rasprave. Na kraju trogodišnjeg tečaja trebalo je održati raspravu iz cijele filozofije pred javnošću, tezarij je trebalo tiskati, a mogli su u javnoj raspravi sudjelovati oni koje je građa zanimala.⁹⁴

⁸⁹ Usp. Apos, *Liber Archivalis*, 101. (God. 1732. tražio je vrhovni poglavar Reda *Josip ab Evora* da novozavjetnici u profesurijama »in arte rethorica et grammatica exerceantur per idoneos magistros«. Jamačno je taj zahtjev bio presudan i za odluke tadašnjeg provincijala Bosne Srebrene Antuna *Markovića* da dopusti studij filozofije tek nakon uspješno svršenog učenja »gramatike«).

⁹⁰ Apos, *Spisi*, fasc. 98, sv. 2, br. 28; br. 30; AFsM, *Liber Archivalis*, 250.

⁹¹ Generalni povjerenik reda *Franjo ab Altamura* proglasio je 26. rujna 1722. budimsko učilište generalnim. Odluku je pak potpisao *Josip Sacripantes* (7. rujna 1722), tadašnji pročelnik Zbora za širenje vjere. Usp. AFsM, *Liber Archivalis*, 154; E. Pavich, *Ramus viridantis olivae*, 65–66.

⁹² F. E. Hoško, *Dvije osječke škole*, 143. Pisac je koristio *Arhiv franjevačkog samostana u Budimu*, Budapest II., Margit körút 23; zatim djelo F. Kaizera, *Catalogus reverendum et admodum reverendorum patrum superiorum conventuum Ordinis Minorum Provinciae s. Ioannis a Capistrano*, Budapestini, 1898, 6.

⁹³ *Bonaventura Poerio (Poerius) de Taverna* za svoje je trogodišnje uprave učinio puno u uređenju školstva pa se njegove uredbe drže temeljima izobrazbe redovnika nakon sabora u Tridentu. Usp. *Chronologia historico-legalis Seraphici Ordinis*, I, 697 A, 701 A; III/I, 334 A, 369 B, i sl.

⁹⁴ Usp. *Chronologia historico-legalis*, ondje.

4.2. Pri spomenu pisaca i njihovih mudroslovnih spisa u bačkim samostanima nameću se misli koje mogu biti oblikovane kao veliki upitnici koji traže odgovore. Nije dosada, koliko je poznato, nitko pročitao spomenutu filozofsku baštinu pa dosljedno tomu nema ni prosudbe o bogatstvu izvornih misli ili oskudnosti i nemoći u tumačenjima filozofskoga razmišljanja iznimnoga razdoblja prosvjetiteljstva, poglavito jozefinizma. Ono što francuski pisci nazivaju *La philosophie des Lumières*, a njemački imenuju *Die Philosophie der Aufklärung* u nas još uvijek čeka temeljito promišljanje o činjenicama koje su pridonijele učinkovitosti »enciklopedista« (*L'Encyclopedie*) ili utjecaju *Profession de foi du vicair savoyard* (1762).

U razmišljanjima o povijesti narodnoj, općecrkvenoj i redovničkoj tijekom XVII. i XVIII. stoljeća mora se prihvatiti činjenica da je *katolička obnova* uspješno »obnavljala« unutarne poslanstvo skupina i naroda očišćujući ih od praznovjerja i privlačnosti čarobnjaštva, čarolija s izričitom svrhom da se duhovne vrednote prihvate i provode/žive u svagdašnjici. No, ponekad se čini da se previše isticao strah od prokletstva zbog nedolična života ili zloporabe čuvstvenoga, osobnog života. Propovijedanje (»misije«) pučanima i građanima pridonosilo je prepoznatljivosti temeljnih načela i katoličkoga ćudoređa.

Međutim, u onodobnoj eliti, među učenijim ljudima postupno su se radale sumnje i glasna razmišljanja (*Diderot, Voltaire, Rousseau* i dr.) koja su postupno djelovala na pučko mnoštvo, poglavito na ponajčešće nepismeno seljaštvo: opadalo je ćudoređe, kršila su se moralna načela i zasade (krađe, ubojstva, nezakoniti porodi, priležništvo i sl.). Kršćani su, doduše, pripadali Crkvi, ali kao da su se »preobrazili u čestite pogane«, u vjerolomce i lažljivce »s pobožno nakrivljenom glavom« sklone novcu i dobiti. Koliko su spomenute »obnoviteljske misije« mogle pridonositi (ili su pridonijele) raskršćanjanju onoga doba svugdje, pa susljedno i među našim pukom, čini se još uvijek nedovoljno proučeno.

Nakon B. Poeriusa, tijekom XVIII. stoljeća vrhovni poglavar reda *Klement Guignoni iz Palerma* (1756–1762)⁹⁵ svojom okružnicom (14. lipnja 1757) želio je sačuvati redovničke škole od prodora filozofije *R. Descartesa* zahtjevom da se pojača rad u profesorijskim i školskim ustanovama; uputio je popis građe koju je trebalo obrađivati. Odredbe vrhovnog poglavara potvrdio je 11. rujna 1757. papa Benedikt XIV, a obvezatan je bio za sva generalna učilišta kao *Elenchus tractatum et questionum quae in nostris scholis singulis quadriennis iuxta subtilissimi Doctoris Ioannis Duns Scoti Revmus p. Clemens a Panormo*,

⁹⁵ *Klement Guignoni* iz Palerma bio je vrhovni poglavar reda u doba kad je obavljena dioba Bosne Srebreničke i osnovana provincija sv. Ivana Kapistranskoga (1757). Usp. *Brevis memoria prov. Capistranae*, 28; G. Csevapovich, *Synoptico memorialis* (...), 28; A. Sekulić, *Drevni Bač*, 53. i dr.

Min. Gen., omnibus sacrae theologiae lectoribus generalibus mandat (...).⁹⁶ Međutim, u razmatranju o filozofskim učilištima značajna je odredba da slušači koji ne polože retoriku ne mogu upisati filozofski tečaj.⁹⁷

Prema podacima⁹⁸ vrhovni poglavar reda *Petar Joanecije iz Molina* (1762–1768) želi vraćanje skolastici, njenu obnovu proučavanjem Dunsca Scotta i sv. Bonaventure i primjenom u izlaganju bogoslovlja. *Filozofiju* spomenuti poglavar želi utvrditi kao pripravnu znanstvenu izobrazbu u poučavanju bogoslovlja, jer mu se činilo da se filozofska znanost previše oslobodila u odnosu prema teologiji.⁹⁹ Profesorima filozofije preporučivao je kao priručnik djelo *Fortunata a Brixia*, upućivao je također na skolastičku raspravu kao način rada kojim se izoštrava sud i brzina prosudbi te spretnost i okretnost u opovrgavanju pogrešnog mišljenja.

Nasljednik u službi vrhovnog poglavara reda bio je *Paškal Frusconi iz Varese* (1768–1791), a želio je u tadašnjim filozofskim i bogoslovskim gibanjima i previranjima utrti i učvrstiti putove izobrazbe mladih redovnika u školama reda, poglavito u »franjevačkoj tradiciji«. ¹⁰⁰ Osim što je kao vrhovni poglavar želio imati nadzor nad školstvom, Paškal Frusconi je svojom uredbom od 19. kolovoza 1768. htio uz tradiciju postići i širinu u njima, ističući vjernost augustinskoj usmjerenosti škola svojega reda. I taj je poglavar dubljim proučavanjem skolastike želio zaustaviti prostor novijih shvaćanja suprotnih franjevačkoj školskoj tradiciji.¹⁰¹

Ne može se utvrditi da je redovničko školsko zakonodavstvo bilo odredbama spomenutih poglavara utvrđeno i potpuno razrađeno, ali je istaknuta usmjerenost i suglasnost s općim nastojanjima u izobrazbi svećenstva nakon tridentinskog sabora. Jamačno treba smjernice sva tri vrhovna poglavara Franjevačkog reda shvatiti kao oporbu protiv novijih strujanja u filozofiji u prvoj polovici XVIII. stoljeća, dok su na podunavskom području takva staništa vrhovne uprave pridonijela u obrani redovničkih škola od zahvata državnoga školskog zakonodavstva.

⁹⁶ Arhiv Hrv. franjevačke provincije u Zagrebu (AHPZ), *Liber encyclicarum*, 12, 33A, 33B; Školstvo, 17. X 1775.

⁹⁷ *Ondje*.

⁹⁸ AHPZ, *Liber encyclicarum*, 33A i 33B.

⁹⁹ AHPZ, *Liber encyclicarum*, 33A: »(...) qui ad philosophiae magisterium delicti fuerint, vanas et inutiles quaestiones quae vel nihil conferunt ad bonos informandos iuvenum mores, vel SS. per a famulari debet religiosorum hominum philosophia, missas faciant (...)«.

¹⁰⁰ F. E. Hoško, *Organizacija filozofske i teološke nastave (...)*, 59.

¹⁰¹ AHPZ, *Liber encycl.*, 70 A: »(...) Porro novi nihil molientes (sc. lectores) cum doctrinam amplecti, et sequi omnes decernimus tum philosophicis, tum in theologicis, polemicis, dogmaticis et mores specantibus disciplinis, quam Majores nostri publice et privatim docuerunt amplecti sunt«.

4.3. Državna uprava miješala se u crkvena učilišta sredinom XVIII. stoljeća, kad je školama bila uskraćena crkvena posebnost, njihova autonomija, a sva su učilišta podvrgnuta državnom nadzoru.¹⁰² U uvodnim mislima ovoga rada već je spomenuto da je u rasporedu građe i nastave filozofije prvenstvo stekla fizika (opća: o tjelesima, svojstvima i sastavu tjelesa; posebna: pitanja u svezi s promatranjem prirode i različitih naravnih prirodnih pojava). Odlukom carice Marije Terezije iz 1752. god. nastava filozofije svedena je na dvogodišnji studij.¹⁰³ Doista je filozofski tečaj 1753. trajao još tri godine, ali je već sljedeće svršavao s drugom godinom. Raspored građe u prvoj godini obuhvaćao je logiku, metafiziku i matematiku, u drugoj pak etiku, psihologiju i fiziku.¹⁰⁴ Državne uredbe nisu lako prodirale u crkvena učilišta,¹⁰⁵ a od 1772. god. proglašen je zahtjev da provincijali šalju svoje slušače samo u jednu školu;¹⁰⁶ da ih šalju u državne škole¹⁰⁷ i da se redovnička učilišta potpuno izjednače sa sveučilišnim školovanjem.¹⁰⁸ Visoki i razložiti zahtjev postavila je carica kad je 4. listopada 1774. odobrila novi red i raspored građe kojima je bila svrha da sveučilišna obuka u austrijskim zemljama dosegne razinu europskih sveučilišta.¹⁰⁹ Zanimljivo je pripomenuti da je tim rasporedom sveučilišne građe bogoslovski fakultet trebao trajati pet godina, a biskupijski liceji i bogoslovna učilišta samo četiri.¹¹⁰

Najznačajniji državni zahvat u školstvu bio je izglasan 22. kolovoza 1777. i poznat je pod naslovom *Ratio educationis totiusque rei literariae*,¹¹¹ što je također spomenuto u uvodnim mislima ovoga rada. Prema *Ratio educationis* raspored građe u filozofskim tečajevima bio je sljedeći: *Logica, Physica, Historia naturalis, Historia domestica, Historia religionis, Historia Imperatorum, Historia ditionum hereditarium, Confiniumque provinciarum, Collegium novorum publicorum, Historia philosophiae, Metaphysica, Philosophia practica*,

¹⁰² Usp. Franjo Fancev, *Građa za povijest školskog i književnog rada*, Starine XXXVIII, 248 (također A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, I, 2°, 281, 482).

¹⁰³ F. Fancev, *nav. dj.*, 248; F. E. Hoško, *Organizacija filozofske i teološke nastave (...)*. 61.

¹⁰⁴ *Ista djela*.

¹⁰⁵ Dvogodišnji tečaj filozofije nije se više mijenjao u podunavskim učilištima; trajao je dvije godine tijekom XVIII. i XIX. stoljeća.

¹⁰⁶ F. E. Hoško, *nav. dj.*, 61.

¹⁰⁷ AHPZ, *Protocol. mandatorum*, 63.

¹⁰⁸ *Isto djelo*, 92.

¹⁰⁹ AHPZ, *Protocol. decretum*, I.

¹¹⁰ Usp. Vjek. Klaić, *Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu (1776)*, Hrvatsko kolo, VII (1912), 1–34; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, I, 2°, 482.

¹¹¹ AHPZ, *Školstvo*, br. 3781, br. 4892.

Oeconomia rustica.¹¹² Bili su to redoviti predmeti (kolegiji), a prema svojim mogućnostima profesori su još predavali izvanredne predmete: *Lingua graeca*, *Eloquentia soluta et ligata*, *Historia universalis et Heraldica*.¹¹³ Pripomenuti treba da je u ono doba bilo preporučeno u franjevačkim filozofskim učilištima kao priručnik djelo Ivana Horvatha, sveučilišnog profesora u Budimu.¹¹⁴

Nakon što su pribavili mišljenje od upravitelja biskupijskih i redovničkih škola ugarski primas *J. de Batthyány* i bačko-kaločki nadbiskup *A. B. Patačić* pridonijeli su sastavljanju novog nastavnog plana prema kojemu na budimskom sveučilištu ostaje petogodišnji tečaj bogoslovije, a na ostalima četverogodišnji s četiri profesora.¹¹⁵

Oporba protiv upletanja države u redovničko i biskupijsko školstvo okončana je odlukom Josipa II. o osnutku središnjih sjemeništa, »u koja je strpao studente dijecezanskih i redovničkih bogoslovija«.¹¹⁶

4.4. Način rada u filozofskim učilištima uključivao je predavanja, ponavljanja i rasprave,¹¹⁷ a na kraju školske godine bile su svečane godišnje rasprave.¹¹⁸ U uredbama za predavanja rabila se riječ *lectio/lectiones*. Međutim, *lectio* nije sadržajno bila istoznažna s našom imenicom predavanje. *Lectio* – predavanje počimalo je čitanjem stanovitog, uvijek određenog teksta iz priručnika, a predavač je zatim isti ulomak tumačio, obrazlagao. Tijekom vremena izraz *lectio* – predavanje dobio je skolastičko značenje i tumačenje, poznato kao *thesis, status quaestionis, corpus et solutiones, obiectiones*.¹¹⁹

U predavanjima koristila su se također dva načina: predavači su govorili, diktirali svoja predavanja rađena prema skolastičkom načinu razradbe ili su pak slijedili knjigu, djelo ili priručnik kojega skolastičkog pisca.¹²⁰ Međutim, odlučno se tražilo od predavača da u tumačenjima moraju iznositi

¹¹² Usp. István Iványi, *Szabadka szabad királyi város története*, II, Subotica (Szabadka) 1892, 368–376; AHPZ, *Protoc. mandatorum*, 121–176; F. E. Hoško, *nav. dj.*, 62–63; A. Sekulić, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 74–76. i dr.

¹¹³ Uz tekst *Ratio educationis* (...), usp. AHPZ, *Protoc. mandatorum*, 158–162.

¹¹⁴ *Arhiv Hrvatske*, JU-3, fasc. 198, br. 7; APHZ, *Matriculae* p. II, 342, 11.

¹¹⁵ *Arhiv Hrvatske*, JU-4, 163/god. 1777; br. 96, god. 1778; *Nadbiskupski arhiv*, Zagreb, *Intimata*, fasc. 1. lit. N.

¹¹⁶ Novi nastavni plan potvrdilo je Namjesničko vijeće 28. studenog 1779.

¹¹⁷ F. E. Hoško, *Organizacija fil. i teološke nastave* (...), 64.

¹¹⁸ Mijo Brlek, *De evolutione iuridica studiorum* (...), 57; K. Balić, *Sredovječna univerza*, Nova revija, 17/1938, 278.

¹¹⁹ AHPZ, *Monumenta*, 532, 3; *Liber encycl.*, 12 A – *Arhiv Hrvatske*, JK-4, fasc. I, br. 83; *Arhiv franjevačkog samostana u Subotici*, *Historia domus*, 1893, ad ann. i dr.

¹²⁰ M. Brlek, *nav. dj.*, 52.

bitne, najdublje misli franjevačkog učitelja Dunsu Scotu. Spomenuto je već da je kapitul u Toledo (1633) istaknuo I. Dunsu Scotu kao oštroumnoga učitelja.¹²¹

Skolastički način obrade sastojao se u tome što je knjiga (djelo) bila podijeljena na *traktate*, oni pak na *disertacije*, koje se dijele na *artikule*. Zatim, artikuli su skup srodnih *kvestija*, a pojedina pitanja/kvestije obrazloženje su problema u *notama* koje se zaključuju tvrdnjom. Dokazi za tvrdnju redovito su prema Dunsu Scotu.¹²² U svim predavanjima redovito je bio takav raspored i slijed tumačenja i razmatranja građe.

Ponavljanjem se utvrđivala školska protumačena građa. Vrhovni poglavar reda *Franjo a Sola* naredio je 1600. god. da se u redovničkim školama sadržaj opetuje, ponavlja i utvrđuje svakoga drugog dana.¹²³ Vrijeme ponavljanja (oko podneva, navečer ili u koji drugi dio dana) utvrđivale su provincijalne uredbe,¹²⁴ a u drugoj polovici XVIII. stoljeća ponavljanje građe obavljao je pomoćnik lektora filozofije.¹²⁵

Tjedne i mjesečne rasprave održavale su se u točno određeno vrijeme, a bile su odraz znanja i uspjeha predavača i slušača. Papa Klement VIII. tražio je da se nedjeljom održavaju »conclusiones«, a zatim opet nakon dva mjeseca.¹²⁶ U nekim provincijama rasprave se nazivaju »scabella«,¹²⁷ u odgovornim zavodima gdje su djelovala bogoslovska i filozofska učilišta »svaki treći put bio je »scabellum« iz filozofije».¹²⁸

Način održavanja rasprave bio je sljedeći: najprije bi jedan od slušača razložio tezu (»conclusio«), a nakon što je razložio osnovne razdiobe i definicije, stvorio bi zaključak učvršćen pouzdanim dokazima. Zatim je drugi

¹²¹ Već je B. Poerius (1694) dopuštao predavačima diktiranje; usp. *Chronologia*, I, 334 B. Budući da su Duns Scotova djela bila preteška, lektori su se služili tumačenjima objelodanjenim djelima i priručnicima poznatih pisaca. Usp. Ch. de Melphi, *Compendium in libros poenaliū atque commentarium* (...), Romae, 1686, 423, 6.

¹²² Usp. *Chronologia*, I, 697 B. Djela I. Dunsu Scotu objelodanio je u ono doba Luka Wadding. Sredinom prošlog stoljeća radi oko kritičkog izdanja Dunsu Scotovih djela posebno povjerenstvo kojemu je na čelu bio Karlo Balić.

¹²³ Usp. *Chronologia*, I, 515 A.

¹²⁴ U svojoj spomenutoj raspravi F. E. Hoško spominje zahtjev provincijala Kerubina Delamartina da se učilištima provincije sv. Ladislava ponavljanje obavi nakon objeda do 13 sati i nakon večere prije spavanja (str. 65). Zabilježio sam sličan podatak u subotičkom samostanu, AFsSub, 100 (*Tragom franj. ljetopisa*, 87).

¹²⁵ AHPZ, *Liber, encycl.*, 104 A.

¹²⁶ *Chronologia*, I, 525 B.

¹²⁷ Primjerice u hrvatskoj provinciji sv. Ladislava, a održavale su se svakog dana od 13 do 14 sati, kako to bilježi F. E. Hoško, *nav. dj.*, 66.

¹²⁸ AHPZ, *Matriculae*, II. 29, 203; *Monumenta*. 649.

slušač u ulozi napadača nastojao proturazložima opovrći zaključak. Postupak napada i obrane objavio je u silogističkoj formi.¹²⁹ Mjesečna rasprava bila je uvijek opsežnija građom, a branitelj je pismeno izlagao teze jednog traktata. Kućni poglavar određivao je osobe (svećenike ili slušače) koji su napadali ekspoziciju.¹³⁰

Tjedne rasprave »scabella« održavale su se tijekom školske godine triput tjedno,¹³¹ ali postupno se smanjio broj pa je već krajem XVIII. stoljeća sačuvan spomen na mjesečne rasprave; međutim, redovito su se održavale svečane godišnje rasprave.

U filozofskoj baštini hrvatskih podunavskih pisaca posebice su značajni tezariji, koji su svojevrsan podatak i potvrda o održanim svečanim godišnjim raspravama. Ako se tjedne i mjesečne rasprave u filozofskim učilištima mogu nazvati redovitim, mogle bi se godišnje, svečane imenovati izvanrednim. U njima su sudjelovali »studentes absoluti«, nazočni su bili svi lektori učilišta, a rasprave su bile u javnoj prostoriji, redovito u crkvi.¹³²

Godišnje rasprave održavale su se uvijek u kućama gdje su bila učilišta, pristup nije bio ograničen, a redovito su bili nazočni i predavači škola u mjestu i iz obližnjih učilišta.¹³³ Sadržajno i unutarnjim rasporedom javna rasprava nije se razlikovala od tjedne i mjesečne, ali je tezarij bio opsežniji pa su obično najbolji slušači sudjelovali u tim javnim nastupima. Bile su te rasprave javne svečanosti kojima je predsjedao kakav moćnik i uglednik iz crkvenog ili društvenog života. Tezarij javnih rasprava radili su predavači prema svojim predavanjima, obično je bio tiskan s posvetom ugledniku koji je predsjedavao. Objelodanjeni tezarij morao je biti opskrbljen dopuštanjem provincijala, u doba jozefinizma također i dopuštanjem Kraljevskog vijeća, što je obično bivalo posredništvom redodržavnika.¹³⁴

Tjedne i mjesečne, a poglavito godišnje, javne i svečane rasprave bile su veoma značajne za rad učilišta, ali posebice za prodor znanstvenog rada izvan učilišta u javnost, preko i izvan zidova pojedinih samostana.

¹²⁹ AHPZ, *Liber encycl.*, 102.

¹³⁰ *Ondje*.

¹³¹ Čini se, prema uredbama nekih redodržava, da ni za ljetnih mjeseci nisu lektori i slušači bili oslobođeni »scabella«. Usp. F. E. Hoško, *nav. dj.*, 67.

¹³² *VA Chronologia*, I, 401 A; 475 A; AHPZ, *Monumenta*, 532, 3; *Liber encycl.*, 12 A.

¹³³ Nije dosada zabilježen podatak o javnoj raspravi u Subotici ni u XVIII. stoljeću niti tijekom XIX. stoljeća. Javne rasprave podunavskih hrvatskih predavača održane su u Baču, Somboru, Baji, a najviše u Budimu. Razlog što nije sačuvan spomen o javnoj raspravi u Subotici treba tražiti u iznimnom položaju samostana, bio je naime u sklopu ugarske Salvatorijanske redodržave.

¹³⁴ *Arhiv Hrvatske*, JU – 4, br. 74/g. 1777; *Nadb. arhiv u Zagrebu*, *Intimata*, br. 1072/g. 1772. Odredba o potrebi dopuštenja Kralj. vijeća stupila je na snagu 1772. god.

4.5. Tečaj filozofije trajao je dvije godine, kako je već spomenuto, unatoč odredbama redovničkih *Sambuktanskih ustanova* (konstitucija) da traje tri godine.¹³⁵ Boljom opskrbljenošću vrsnim predavačima filozofije ipak nije bilo povratka na trogodišnji tečaj.¹³⁶

Školska godina započinjala je u jesen, nakon blagdana Svih svetih i trajala je do Badnjaka; slijedili su božićni blagdani i nije bilo obuke do 2. siječnja. Redovita je obuka bila zatim do Velike srijede, kad su opet slijedili slobodni dani do ponedjeljka nakon Mladog Uskrsa (Bijele nedjelje),¹³⁷ a zatim se radilo u učilištu sve do Male Gospojine (8. rujna). Takav raspored školske godine bio je manje-više u svim hrvatskim provincijama. Talijanski raspored školske godine bio je Klement iz Palerma utvrdio 1757, ali su u našim stranama nakon toga uredili provincijali da ljetni odmor traje od 14. rujna do 8. listopada.¹³⁸ Međutim, treba pripomenuti da četvrtkom nije bilo predavanja, osim kad je kakav blagdan bio u srijedu.¹³⁹

Raspored predavanja i satnica ovisili su o broju predavača u filozofskim učilištima. U XVII. stoljeću (1662) dva predavača su se izmjenjivala: svaki je predavao jednog tjedna prije podne, a drugog poslije podne, zatim su utvrđeni drukčiji rasporedi, a predavanja su započinjala u 8 sati, završavala u 10, poslije podne bio je od 13 do 14 »scabellum« i predavanja od 15 do 16 sati. Međutim, tijekom vremena mijenjala se satnica i raspored prema stupnju učilišta, broju predavača i slušača; često ni za provincijalata istoga poglavara nije vrijedio isti raspored.¹⁴⁰

* * *

Prikaz rada filozofskih učilišta u Podunavlju uključuje redovničko-crkveno i državno školsko zakonodavstvo, način rada u tim učilištima (predavanja, ponavljanja i javne rasprave) te trajnije školovanje (školska godina, raspored predavanja i satnica). Čini se rad tih naših učilišta ozbiljnom pri-

¹³⁵ Usp. *Constitutiones et statuta generalia Sambucana*, 91, 14; *Chronologia*, III/1, 13 A, 334 A.

¹³⁶ *Ista djela*.

¹³⁷ U Velikom tjednu slušači-klerici bili su zauzeti oko bogoslužja i pjevanja pa nisu mogli stići obavljati svoje studentske dužnosti.

¹³⁸ O razlozima drukčijem rasporedu školske godine i ljetnog odmora u našim krajevima, usp. J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada*, 20. (Pripomenuti treba da je 14. srpnja spomen-dan sv. Bonaventure, a 8. listopada dan smrti Ivana Dunsca Scota).

¹³⁹ Tijekom školske godine prekidaao se rad za osam dana kad su lektori i slušači obavljali duh. vježbe. To je bilo utvrđeno u ustanovama i statutima Bosne Srebreničke, a zatim provincije Kapistranske, kao i u sličnim uredbama ostalih provincija u našim stranama.

¹⁴⁰ AHPZ, *Monumenta*, 649, 3, 5; 102, 110.

pravom mladih ljudi za budući poziv, a zahtjevi koji su se tražili od slušača i predavača, način i zauzetost oko školovanja, mar i gorljivost, a posebice stega upućuju na zaključak da se radilo o učilištima u kojima je filozofija jamčila sigurnost u znanstvenim pitanjima vremena, društva i čovjeka.

Na pitanje o potrebi i razlozima ovakva sustavna rada na franjevačkim pavlinskim i drugim učilištima u ono doba napisao je nedavno *Guy Beduelle* sljedeće: »Pad religioznog odgoja prouzročen, između ostaloga, izgonima isusovaca od 1760-tih godina kao i osrednjošću obrazovanja u sjemeništima, koje je bilo moralistički usmjereno, zasigurno se odrazio i na cjelokupnu kršćansku populaciju. Slabo formirani klerici ne prenose baš jako razrađenu vjeru. Katolička obnova izgubila je dah, a Crkva, uznemirivana 'filozofima', drži se defanzivno te oscilira između šutnje i sprege s 'duhom vremena', kako je to u jednoj knjizi 1801. godine napisao Wessenberg, generalni vikar u Mainzu i veliki tvorac sekularizacije u Njemačkoj« (*Guy Beduelle, L'histoire de l'Eglise*, Lugano – hrvatski prijevod, Zagreb, 2004, 133).

5.1. Prema već spomenutim uredbama vrhovnog poglavara Reda (13. listopada 1600) i pape *Klementa VIII.* (26. lipnja 1603), trebalo je otvoriti i urediti učilišta u kojima su budući dušobrižnici morali stjecati potrebnu naobrazbu. Bilo je utvrđeno koliko predavača (lektora) mora biti u pojedinom učilištu, a Bosna Srebrena je na svom golemom području djelovala u iznimnim uvjetima, pa je bilo teškoća sa školovanjem mladića, a također i s predavačima. Postupno su se prilike izmijenile, poglavito nakon odlaska Turaka, pa je upraviteljstvo redodržave moglo u svojim filozofskim učilištima (i drugim) obavljati izbor predavača prema zahtjevima svoga redovničkoga školskog zakonodavstva. Izbor predavača bio je uvjetovan uspješno položenim ispitom.

5.2. Sambukanskim konstitucijama¹⁴¹ bio je utvrđen način ispita za predavača (lektora, profesora) filozofije. Poglavar je provincije najprije proglašio natječaj. Na natječajni ispit mogli su se prijaviti svi koji su uspješno završili studij mudroslovlja i bogoslovlja i imali svjedočanstvo o ispravnom redovničkom ponašanju. Natječajni ispit obavljao se pred ispitnim povjerenstvom (*commissio*) kojemu je redovito predsjedao provincijal, a ostali članovi (suci) bili su provincijalni savjetnici (*definitores*), bivši provincijali i dva najstarija lektora jubilata. Svaki je ispitanik dobivao tri pitanja: jedno iz Porfirijevih *Probabilia*, drugo iz Aristotelove *Metafizike*, a treće iz Aristotelove *Fizike*. Svaki se ispitanik odlučivao za jedno od ta tri pitanja. Nakon odluke o pitanju imao je ispitanik 24 sata vremena za pripravu, a tada je pred ispit-

¹⁴¹ *Constitutiones general. Sambucanae*, gl. 5. čl. 5. (Sambukanske konstitucije nazvane po generalu Reda Mihovilu *Bongiorno a Sambuca*).

nim vijećem bio dužan protumačiti određeni tekst, izložiti protivna mišljenja i razložito dokazati svoje. To je ispitanik trebao učiniti za sat vremena, a nakon toga dvojica drugih ispitanika iznosili su prigovore prvome. Zatim je ispitno povjerenstvo tajnim glasovanjem utvrđivalo ocjenu (bodove) i javno proglašavalo uspjeh.¹⁴²

Natječajnom ispitu morali su pristupiti svi koji su željeli biti predavači redovničkih učilišta. Ipak, vrhovnik Reda (general) mogao je osloboditi od natječajnog ispita bogoslovije one kandidate koji su uspješno predavali *filozofiju* na središnjem učilištu franjevačkog reda u Rimu, u samostanu *Ara-coeli*. Uvjet je, dakle, bio uspješno predavanje filozofskih kolegija.

Ispitno povjerenstvo u svojoj redodržavi imenovao je provincijal koji mu je također po svojoj službi predsjedavao (mogao je imati zamjenika). Povjerenstvo su mogli sačinjavati lektori jubilati, generalni lektori (ako su u upravnom vijeću provincije) i bivši provincijali ako su bili i profesori. Međutim, ako spomenutih nedostaje za ispitno povjerenstvo, mogu mu biti pribrojeni djelatni (aktivni) profesori generalnih učilišta. Pripomenuti treba da su prije početka rada svi članovi ispitnog vijeća trebali položiti prisegu o prosudbi i odluci po savjesti.¹⁴³

Također treba pripomenuti da su dekani filozofskih učilišta tijekom XVIII. stoljeća redovito bili članovi ispitnog povjerenstva za predavače filozofije, ponekad i predsjednici povjerenstva. Načelno su mogli proglasiti ispitne natječaje samo provincijali ili njihovi zamjenici, a za kanonskog pohoda (*visitatio canonica*) također i pohoditelj (*visitator*).

5.3. Za područje Podunavlja značajni su natječaji koje su proglasili provincijali *Filip Penić*,¹⁴⁴ *Maksimilijan Leisner*¹⁴⁵, *Josip Blagoje*¹⁴⁶, *Jakov Spatzierer*,¹⁴⁷ *Ivan Velikanović*,¹⁴⁸ *Ladislav Spaić*,¹⁴⁹ *Blaž Tadijanović*,¹⁵⁰ provincijalni

¹⁴² Usp. F. E. Hoško, *Dvije osječke škole (...)*, 161.

¹⁴³ *Capitulum generale Romae 1723*, Romae 1730, 49–51; C. M. Perusini, *Chronologiae hist.-legalis (...)* tom. III, Romae, 1752, I, 525.

¹⁴⁴ *Filip Penić* (Philippus Penić a Valkovarino, Decrero Pontificis electus et nominatus), provincijal Kapistranske provincije od 1757–1760. Usp. *Brevis memoria (...)*, 41.

¹⁴⁵ *Maksimilijan Leisner*, poglavar Kapistranske redodržave od 1760–1764. (Redosljed provincijala, usp. *Brevis memoria (...)*, 41.

¹⁴⁶ *Josip Blagoje*, upravljao Kapistranskom provincijom od 1764. do svoje smrti 1766.

¹⁴⁷ *Jakov Spatzierer*, upravljao provincijom 1768–1771.

¹⁴⁸ *Ivan Velikanović*, na čelu provincije od 1771–1774.

¹⁴⁹ *Ladislav Spaić*, dva puta bio poglavar provincije: 1774–1777. i vikar provincije 1793–1794. – *Ladislav Spaić* je rodom iz bačkog naselja Nadalja.

¹⁵⁰ *Blaž Tadijanović*, upravljao Kapistranskom provincijom od 1777. do 1780.

vikar *Jeronim Lipovčić*¹⁵¹ i drugi. Budući da je diobom Bosne Srebrene ustanovljena 1757. god. redodržava sv. Ivana Kapistranskog, u nju su bili uključeni samostani u kojima su bila filozofska učilišta pod vodstvom hrvatskih franjevaca. To upućuje na kraći pregled desetak proglašanih natječaja za predavača filozofije u razdoblju koje je bilo najbogatije našim predavačima i piscima.

Za provincijalata Filipa Penića bilo je za 1. svibnja 1758. sazvano povjerenstvo za natječajni ispit u Našicama.¹⁵² Međutim, ispit je počeo 21. svibnja i trajao je osam dana. Pristupilo je šest kandidata, ali nije uspio nijedan.¹⁵³ Iste godine u lipnju (16. lipnja 1758) opet je bio natječaj za predavača filozofije u Velikoj. Predsjedao je povjerenstvu *Filip Radić*, a članovi su bili *Ivan Lukić*, *J. Lipovčić*, *A. Papušlić*, *Andrija Stojčević* i *Ivan Velikanović*.¹⁵⁴ Isti je sastav bio i kad je sljedeće godine (23. svibnja 1759) provincijal F. Penić proglasio natječaj za predavače filozofije.¹⁵⁵

Maksimilijan Leisner sazvaio je kao provincijal filozofski natječaj 6. lipnja 1761, a predsjedništvo ispitnog povjerenstva povjerio je Antunu Papušliću,¹⁵⁶ dekanu osječkih visokih škola.¹⁵⁷ Međutim, natječaj za generalnog lektora bogoslovije u Osijeku počeo je u Baji 12. travnja 1761, a mogli su mu pristupiti oni koji su završili trogodište predavanja filozofije.¹⁵⁸

Za poglavarstva Josipa Blagoja upućen je 5. rujna 1764. poziv na filozofski natječaj,¹⁵⁹ a zatim je za 19. studenog 1764. sazvan natječaj za lektore bogoslovije u Petrovaradinu.¹⁶⁰ Sljedeće godine (28. srpnja) opet je bio natječaj u istome mjestu za predavače bogoslovlja.¹⁶¹

Jakov Spatzierer sazvaio je natječaj najprije 17. studenog 1768,¹⁶² a zatim je proglasio drugi 16. svibnja 1769. i održani su ispiti u Našicama 13.

¹⁵¹ *Jeronim Lipovčić* bio je vikar provincije nakon što je umro *Josip Blagoje* 1766. Kad je uskoro umro i *J. Lipovčić*, god. 1767, za vikara je bio izabran *Benedikt Zebić*.

¹⁵² Arhiv franjevačkog samostana u Požegi (AFsP), *Liber encyl. Posegae*, ad ann.

¹⁵³ Arhiv franjevačkog samostana u Našicama (AFsN), *Protoc. conv. Nassicis*, 11.

¹⁵⁴ *Ondje*.

¹⁵⁵ Arhiv franjevačkog samostana u Budimu (AFsB), XII-3/89, ad ann. (Ispit je bio u Velikoj).

¹⁵⁶ *Antun Papušlić* (Lipik, oko 1710. – Cernik, 2. studenog 1766), predavao je filozofiju, ali ne zna se mjesto. Usp. A. Papuslych, *Sacer mons Alverniae*, Essekini 1746, 3/4.

¹⁵⁷ AFsB, XII-3/89, ad annum.

¹⁵⁸ *Isto djelo*. Usp. F. E. Hoško, *Dvije osječke škole*, 151.

¹⁵⁹ Arhiv franjevačkog samostana u Osijeku (AFsO), V-x-1-4, ad annum.

¹⁶⁰ AFsB, XII-3/89, ad annum. Tada se uspješno natjecao *Tadija Bošnjaković*.

¹⁶¹ *Isto djelo*, ondje. (*Protoc. conv. Budae*).

¹⁶² AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 340.

lipnja 1769. Među natjecateljima položili su tada ispite Lovro Bračuljević, mlađi, i Jeronim Jakočević.¹⁶³

Ispitnom povjerenstvu za profesore filozofije održanom u Somboru 13. srpnja 1772. predsjedao je Ivan Velikanović,¹⁶⁴ a članovi su bili Emerik Pavić, Ladislav Spaić, Lovro Bračuljević, Josip Pavišević, Ladislav Jezik i Kristofer Tribskorn.¹⁶⁵

Za svoga poglavarstva Ladislav Spaić održao je od 31. srpnja do 8. kolovoza 1776. ispit za buduće predavače filozofije u Našicama. U ispitnom povjerenstvu među ostalim bili su E. Pavić i L. Jezik.¹⁶⁶

Ispitnom povjerenstvu za predavače bogoslovije 7. rujna 1778. predsjedao je Blaž Tadijanović. Članovi su bili I. Velikanović, L. Spaić, T. Bošnjaković, J. Pavišević i drugi. Budući da su završili trogodišnja predavanja iz filozofije, pristupili su i položili ispit među ostalima Filip Matković, Antun Perczky i Marijan Lanosović.¹⁶⁷

U službi provincijalnog vikara Jerolim Lipovčić predsjedao je povjerenstvu 10. listopada 1766. za buduće predavače filozofije, a članovi su bili A. Papušić, Ivan Lukić i drugi. Između ostalih natjecatelja tada je postao predavač filozofije Mijo Pitinčević (najprije u Budimu, zatim u Osijeku).¹⁶⁸

Kao izaslanik provincijala J. Spatzierera predsjedao je Hijacint Campion natječaju za predavače filozofije u Mohaču 13. srpnja 1768. Među članovima povjerenstva bio je Ivan Velikanović.¹⁶⁹

U službi generalnog pohoditelja Kapistranske provincije Modesto Dominović proglasio je i sazvaio natjecajno povjerenstvo za predavače filozofije i bogoslovije od 28. rujna do 3. listopada 1763. Pohoditelj je predsjedao, a članovi su bili: provincijal M. Leisner, E. Pavić, J. Matošević, H. Campion i drugi. Među natjecateljima bila su četiri za predavače filozofije i deset za bogosloviju.¹⁷⁰

Treba pripomenuti da su članovi povjerenstva svoje ocjene (bodove) bilježili u dva primjerka od kojih je jedan kao službena isprava (documen-

¹⁶³ AFsB, XII-3/89, ad ann., *Tabula* 1773.

¹⁶⁴ *Ljetopis franjevačkog samostana u Somboru*, ad annum.

¹⁶⁵ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 372.

¹⁶⁶ APsN, *Protoc. conv. Nassicis*, 44., AFsB, *Protoc. conv. Budae*, XII-3/36 ad ann.

¹⁶⁷ Arhiv franjevačkog samostana u Brodu (AFsBr), *Protoc. conv. Brod*, II, 8.

¹⁶⁸ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 317. AFsP, *Liber encyl. conv. Possegae*, ad annum.

¹⁶⁹ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 334.

¹⁷⁰ AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 34–35.

tum) upućen u Rim vrhovnom poglavaru, a drugi pak pokrajinskom provincijalu.¹⁷¹ Uspjeh se priopćavao natjecateljima, a zatim je redodržavnik priopćavao cijeloj provinciji. Ako je bilo potrebno, morao je provincijal izvijestiti generala Reda i preporučiti mu natjecatelja koji je imao najbolji uspjeh na ispitu, a do tada nije imao niti bio zauzeo katedru.¹⁷²

Značajan je zahtjev (1. ožujka 1762) kanonskog pohoditelja biskupa *Nikole Gjivoje* da je svaki natjecatelj, pripadnik Kapistranske provincije morao položiti natječajne ispite pred povjerenstvom u vlastitoj redodržavi, a nikako izvan nje.¹⁷³ On je također tražio da među članovima povjerenstva moraju biti barem dva lektora jubilata,¹⁷⁴ a vrijednost ispita trebala je trajati dvije godine, ako natjecatelj ne dobije prije učiteljsku stolicu.¹⁷⁵

5.4. Popis predavača filozofije u našim učilištima u Podunavlju još uvijek je manjkav. U svojoj raspravi o djelovanju hrvatskih franjevacu u Budimu tijekom XVIII. stoljeća istaknuo je F. E. Hoško da »danas nisu poznati svi profesori franjevačke visoke filozofske škole u Budimu. Prvi poznati profesor te škole je Augustin Pjanić koji je predavao 1708. u Budimu (...). Ipak je sigurno da je ta škola djelovala bez prekida od 1699. do 1708. (...). Ni poslije Augustina Pjanića ne može se kroz daljnjih deset godina pratiti slijed profesora te visoke škole.«¹⁷⁶

Pokušaj sastavljanja potpunijeg popisa predavača ometa dijelom još neistražena građa, nedostatni spisi ukinutih i zatvorenih samostana kao i manjkavosti pojedinih mjesnih arhiva i ljetopisa.

U popisu predavača filozofije u ovom radu primijenjena su načela: pouzdani osobni podaci predavača i zajamčena služba na kojem od podunavskih filozofskih učilišta; poglavito je učinjen napor da se ne zanemari lektor koji je svojim rođenjem bio podunavski Hrvat. Uključeni su također predavači koji su stekli naziv lektora jubilata premda nema podataka gdje su predavali filozofiju (primjerice *Mihovil Radnić*) kao i predavači koji se spominju kao djelatnici u Podunavlju bez pouzdanog podatka o mjestu gdje su predavali u onim stranama (primjerice *Kajo Adžić*). Među predavačima u subotičkom učilištu spomenut je samo *Jese Kujundžić*, koji je ondje djelovao kra-

¹⁷¹ AFsB, XII-3/32, ad annum 1762.

¹⁷² *Ondje*, XII-3/36, ad annum 1771.

¹⁷³ *Ondje*, XII-3/32, ad annum.

¹⁷⁴ *Isto*, onde.

¹⁷⁵ *Ondje*, ad annum 1762.

¹⁷⁶ F. E. Hoško, *Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevacu tijekom 18. stoljeća u Budimu*, Nova et vetera, XXVIII (1978) svez. 1–2, 117, bilj. 17.

jem XIX. stoljeća; ondje naime nije zabilježen koji drugi predavač hrvatskog podrijetla.¹⁷⁷

U popisu sačuvan je abecedni slijed prezimena, zatim osobno ime, te podaci mjesta, dana, mjeseca i godine rođenja, također i mjesto, dan, mjesec i godina smrti.

Adžić (Agajić), Kajo (Pleternica, 19. siječnja 1805. – Slav. Požega, 2. prosinca 1892)¹⁷⁸

Bošnjaković, Tadija (Budim/Tukulja, 19. ožujka 1726. – Baja, 26. listopada 1787)¹⁷⁹

Bračuljević, Lovro, Budimac (Budim, 1685. – Budim, 21. studenog 1737)¹⁸⁰

Bračuljević, Lovro, mlađi (Budim, poč. četvrtog desetljeća 18. st. – nepoznato)¹⁸¹

Čevapović, Grgur (Bertelovci, 23. travnja 1768. – Budim, 21. travnja 1830)¹⁸²

Čilić, Luka (Baja, 1707. – Baja, 21. travnja 1771)¹⁸³

Čordasić, Bartol (Osijek, 21. svibnja 1756. – Novi Sad, 17. listopada 1788)¹⁸⁴

Evetović, Ante Miroљjub (Bač. Aljmaš, 12. lipnja 1862. – Valpovo, 2. veljače 1921)¹⁸⁵

¹⁷⁷ Pripomenuti treba da se ovdje radi o *predavačima filozofije* koji su doista predavali u Podunavlju, pa nisu zato spomenuti predavači bogoslovlje koji su djelovali na bogoslovnim učilištima.

¹⁷⁸ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 48, *Acta Ordinis Minorum*, XI, 1892, 235; Rastislav Drljić, *Korespondencija A. T. Brlić – o. Kajo Adžić*, Franj. vjesnik, 47 (1940), br. 12, 384–400; Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb, 1975, 351–355. i dr. Kajo Adžić uključen je u popis, jer je između ostalih dužnosti bio *upravitelj fil. učilišta* u Vukovaru.

¹⁷⁹ AFsB, *Catalogus religiosorum* 1769, E. Pavić, *Ramus viridantis olivae* (...), 73, 323; AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 314, 309, 365, 383, 391; isto, *Tabula Pavissevich*, ad nomen.

¹⁸⁰ Alexius Horány, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I. Beč, 1775, 344–345, AFsM, *Liber archivalis*, 78. 162, 167, 211, 219, 224, 233, 235; AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 36, 37, A. Sekulić, *Tri priloga* (...), 84–85. i drugi.

¹⁸¹ *Lovro Bračuljević mlađi* bio je profesor filozofskog učilišta u Budimu od 1761. do 1764. Međutim, nisu zabilježeni pouzdani podaci o rođenju i smrti, jer je izlazio i ponovo se vraćao (1780) u franjevački red. Neko je vrijeme djelovao kao biskupijski svećenik.

¹⁸² F. E. Hoško, *Grgur Čevapović*, Franjo među Hrvatima, Zagreb, 1976, 214; Bernardin Unyi, *Sokácok-Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest, 1947, 192; *Brevis memoria prov. Capistranae*, 41, 44, 47, 50.

¹⁸³ AFsB, *Catalogus religiosorum prov. Capistranae* 1769, ad nomen, AFsM, *Liber archivalis*, 249, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I. 64–66, 75, 78, 101, 116; E. Pavić, *Ramus viridantis* (...), 73, 310; AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 11, 12, 32.

¹⁸⁴ AFsB, *Nomina fratrum*, ad nomen; isto, *Tabula provinciae* 1775, 17–81, 1782; isto, *Protoc. conv. Budae*, I, 452; II, 20.

¹⁸⁵ A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 48–50; G. Kikić, *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971, 95; F. E. Hoško, *Evetović fra Ante – Miroљjub*, Franjo među Hrvatima, Zagreb,

- Jakočević*, Jeronim (Budim, 23. travnja 1739. – Petrovaradin, 16. travnja 1790)¹⁸⁶
Jakošić, Josip (Budim, 2. srpnja 1739. – Budim, 13. veljače 1804)¹⁸⁷
Janković, Josip (Vukovar, početkom 18. stoljeća – Rim, 25. ožujka 1757)¹⁸⁸
Jurković, Bartol (Budim, poč. 18. stoljeća – Budim/Taban, 25. svibnja 1739)¹⁸⁹
Martinović, Ignjat Dominik (Pešta, 20. srpnja 1755. – Pešta, 20. svibnja 1795)¹⁹⁰
Matković, Filip (Slav. Požega, 17. ožujka 1740. – Budim, 25. veljače 1789)¹⁹¹
Karagić, Luka (? , 1681. – Baja, 18. srpnja 1748)¹⁹²
Kesić, Nikola (Budim, 1709. – Taban/Budim, 10. lipnja 1739)¹⁹³
Kujundžić, Jese (Subotica, 23. listopada 1848. – Subotica, 17. travnja 1903)¹⁹⁴

1976, 223. Evetović A. M. predavao je filozofiju u Dunaföldváru, pa je kao podunavski Hrvat uključen u popis predavača.

¹⁸⁶ AFsB, *Syllabus religiosorum*, ad nomen; AFsB, *Protoc. conv. Essekiensis*, ad annum (1784); F. E. Hoško, *Djelovanje hrvatskih franjevaca u Budimu*, 171–172.

¹⁸⁷ G. Csepavovich, *Synoptico memorialis cathalogus*, 266, 279, 282, 306, 312–318, 321, 327. *Brevis memoria prov. Capistranae*, 41.

¹⁸⁸ Arhiv franjevačkih samostana u Vukovaru (AFsV), *Protoc. conv. Vukovarensis*, 88, 92, AFsB, *Protoc. conv. Budaee*, I, 74, 124, AFsP, *Necrologium conv. Possegae*, ad diem – J. Jelenić, *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, 131–132; F. E. Hoško, *Djelovanje hrv. franjevaca u Budimu*, 145–147.

¹⁸⁹ AFsM, *Liber archivalis*, 249, AFsB, *Protoc. conv. Budaee*, I., 53, AHPZ, *Protoc. sive archivium conventus Petrovaradini*, II, 135, F. E. Hoško, *nav. dj.*; 134.

¹⁹⁰ AFsB, *Protoc. conv. Budaee*, II, 18, 27, 8; J. Šidak, *Martinović Ignjat (von Martinovics)*, Enciklopedija Jugoslavije, VI, Zagreb, 1965, 30–31; AFsB, *Acta capitulorum*, II, ad annum. – Isto, *Tabuula provinciae 1780*; AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, I, 165; Arhiv franjevačkog samostana u Baču (AFsBač), *Protoc. conv. Bač*, I, 37; ad diem (20. svibnja 1795).

¹⁹¹ AFsB, *Protoc. conv. Budaee*, I, 294–303, 342, 348. – Isto, *Tabula Povissevich 1785–1788*; AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, I, 109, 113, 114, 2 AFsN, *Protoc. conv. Nassicis*, 39, 69.

¹⁹² AFsM, *Liber archivalis*, 80; Arhiv provincije Presv. Otkupitelja, Split; *Spisi*, br. 2, fol. 54; br. 1, fol. 26; F. Kaizer, *Cathalogus superiorium (...)*, 4, 6; F. E. Hoško, *Dvije osječke visoke škole*, 168; A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 22, 42; *Brevis memoria prov. Capistranae*, 40, 49; E. Fermendžin, *Chronicon*, 55, 56, 65.

¹⁹³ AFsB, *Protoc. conv. Budaee*, I, 14, 30, 57, 58, 59; E. Pavić, *Ramus viridantis olivae (...)*, 59, 68; D. Prohaska, *Budimski lekcionari 18. vijeka (...)*, Zbornik u slavu V. Jagića, Zagreb, 1908, 562–566; J. Fućak, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb, 1975, 240–243; A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 55, 58, 319.

¹⁹⁴ Usp. (* * *), *Jese Kujundžić*, Subotička Danica za 1934, 66; Arhiv franjevačkog samostana u Subotici (AFsSub), *Hist. conv. M. Theresiop.*, ad ann.; A. Sekulić, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 95.

¹⁹⁵ AFsB, *Protoc. conv. Budaee*, I, 45, 59, 74, 88, 89, 91; AFsM, *Liber archivalis*, 205; E. Pavić, *Ramus viridantis olivae*, 68; J. Spatzierer, *Series conventuum Bosnae Argentinae*, 1741–1745.

- Lipovac*, Petar (Baja, početkom 18. stoljeća – Baja, 8. kolovoza 1761)¹⁹⁵
Lipovčić, Jeronim (Požega, 28. listopada 1716. – Požega, 30. lipnja 1766)¹⁹⁶
Lukić, Ivan (Skomnica, oko 1698. – Bač, 27. siječnja 1770)¹⁹⁷
Pavić, Emerik (Budim, 5. siječnja 1716. – Budim, 15. travnja 1780)¹⁹⁸
Perecki (Pereczky), Antun (Budim, 26. ožujka 1748. – Budim, 15. prosinca 1792)¹⁹⁹
Peštalić, Grgur (Baškut/Vaskút, 27. lipnja 1755. – Baja, 1. veljače 1809)²⁰⁰
Pitinčević, Mijo (Đakovo, 20. prosinca 1740. – Đakovo, 28. veljače 1794)²⁰¹
Pjanić, Augustin (Slav. Brod, sedamdesetih godina 17. stoljeća – Baja, 7. veljače 1721)²⁰²
Pjanić, Bernardin (Slav. Brod, krajem 17. stoljeća – Budim, 21. travnja 1730)²⁰³
Radić, Filip (poč. 18. stoljeća – Našice, 17. travnja 1766)²⁰⁴
Radnić, Mihovil (Kaloča, 1636. – Budim, 26. rujna 1707)²⁰⁵

¹⁹⁶ AFsM, *Liber archivalis*, 225, 228; AFsB, *Protoc. conv. Budaë*. T 172. 95, 155, 171, 204, 215, 227, 226, 229, 314; AFsP, *Protoc. conv. Possegae*, 788;

¹⁹⁷ AFsM, *Liber archivalis*, 233, 224, 143; AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I, 56, 126; AFsV. *Necrologium conv. Vukovar*, ad diem (27. siječnja 1778); AHPZ, *Protoc. conventus Petrovaradini*, II, 132; J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada (...)* 27; A. Sekulić, *Drevni Bač*, 53, 64.

¹⁹⁸ Najpotpunija i najpouzdanija bibliografija Emerika Mirka Pavića objelodanjena je u reprint izdanju njegova djela *Flos medicinae – Cvit likarije*, Split, 1980. 17–22. (izradio Franjo Emanuel Hoško).

¹⁹⁹ AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I, 365, 374, 377–379, 384; Isto, *Classificatio lectoribus et studentibus 1775*; Isto, *Tabula, Provinciae 1779–1782*; AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, II, 8.

²⁰⁰ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 47, 51; AFsB, *Tabula Provinciae 1781., 1782.*; F. Kaizer, *Catalogus superiorum (...)*, 5; A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 42; G. Csevapovich, *Synoptico-memorialis catalogus (...)* Provinciae s. Ioannis a Capistrano, 302.

²⁰¹ *Protoc. conv. Budaë*, I, 317, 318, 326; *Syllabus religiosorum*, ad nomen; F. E. Hoško, *Djelovanje hrv. franjevaca u Budimu*, 172–173.

²⁰² AFsM, *Liber archivalis*, 36, 38, 66, 82, 117, 118, 264; F. E. Hoško, *nav. dj.*, 122.

²⁰³ AFsM, *Liber archivalis*, 196, 198, 205, 211, 218; F. E. Hoško, *nav. dj.*, 132–133.

²⁰⁴ AFsM, *Liber archivalis*, 114, 221, 233; AFsO, *Liber in quo omnia notatur (...)*, 6, 7; AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I, 226; M. Malbaša, *Mihajlo Summa u Osijeku*, Osječki zbornik, V, Osijek, 1956, 151–158.

²⁰⁵ AFsM, *Liber archivalis*, 19, 23, 34; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 205; E. Pavić, *Ramus viridantis olivae (...)*, 170–174; E. Fermeđžin, *Chronicon (...)*, 45, 53; J. Jelenić, *Necrologium Bosnae Argentinae*, Sarajevo, 1919, 18; Krešimir Bunić, (Ivan Kujundžić), *Mihailo Radnić*, Subotica, 1945, 1–2; R. Bogišić, *Suvremenost i tradicija u književnom postupku bosanskih franjevaca*, Godišnjak instituta za izučavanje jug. književnosti u Sarajevu, knj. II, Sarajevo, 1973, 58–61; F. E. Hoško, *Djelovanje hrv. franjevaca tijekom 18. st. u Budimu*, 119–122; A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb, 1970, 21–27.

Spaić, Ladislav (Nadalj, 2. studenog 1725. – Budim, 5. lipnja 1799)²⁰⁶

Stojčević, Andrija (Radovanci, oko 1725. – Osijek, 19. travnja 1764)²⁰⁷

Sekulić, Dominik (Požega, poč. 18. stoljeća – Osijek, 10. ožujka 1753)²⁰⁸

Šišljaković, Mijo (Gradiška, poč. 18. stoljeća – Gradiška, 8. kolovoza 1753)²⁰⁹

Tadić, Ivan (Jarčin/Ercsi, 19. listopada 1745. – Radna, 19. studenog 1800)²¹⁰

Vilov, Stjepan (Budim, krajem 18. stoljeća – Budim, 5. studenog 1747)²¹¹

Zomborlić, Ambroz (Vukovar, poč. 18. stoljeća – Petrovaradin, 9. travnja 1769)²¹²

Zomborlić Emerik (Pečuh, u prvom desetljeću (?) 18. stoljeća – Sombor, 24. travnja 1773)²¹³

U popis predavača nije uključen *Šimun Mecić*,²¹⁴ koji je bio vrijedan i zaslužan kulturni poslenik, koji se posebice zauzeo da Bosna Srebrena dobije visoko učilište fakultetskog stupnja (studium generale). Bio je predavač dogmatike u Budimu (1723–1729), ali nema podataka o njegovim predavanjima filozofskih kolegija. *Ilija Sova*²¹⁵ bio je predavač (1753–1756) filozofije u Budimu, održao je tri javne rasprave (8. svibnja 1755. sudjelovali su svojim prigovorima *Jerolim Lipovčić* i *E. Pavić*), predavao je zatim moralno bogo-

²⁰⁶ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 41, 48; AFsB, *Syllabus religiosorum*, ad nomen; AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 341, 342, 347, 348, 351, 355, 370, 374, 385, 388, 399; Gašpar Bujas, *Makarski ljetopis od 1773, do 1794*, Starine JAZU, br. 47, Zagreb, 1957., 279–362; A. Sekulić, *Drevni Bač*, 65 i dr.

²⁰⁷ AFsB; J. Spatzierer, *Series conv. provinciae Bosnae Argentinae 1741–1745*, AFsB, *Protoc. conventus Budae*, I, 133, 134, 220; AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 22, 29; Arhiv franj. samostana u Iloku (AFsI), *Liber comentarius pertinens*, 39, 41.

²⁰⁸ AFsB; J. Spatzierer, *Series conventum Bosnae Argentinae 1741–1745*; AFsV, *Necrologium conventus Vukovar*, ad diem (10. ožujka 1753).

²⁰⁹ AFsB; J. Spatzierer, *Series conventum Bosnae Argentinae 1741–1745*; AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 93; AFsP, *Necrologium conv. Possegae*, ad diem (8. kolovoza 1753).

²¹⁰ AFsB, *Protoc. conventus Budae*, I, 424, 445; Isto, *Tabula Provinciae 1780*; Isto, *Syllabus religiosorum*, ad nomen.

²¹¹ AFsM, *Liber archivalis*, 78, 119, 167; AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 7, 47, 48, 59, 81, 85, 96; E. Pavić, *Ramus viridantis olivae* (...), 69, 70; A. Sekulić, *Tri priloga hrvatskoj kulturnoj povijesti*, 86; F. E. Hoško, *Djelovanje hrvatskih franjevaca tijekom 18. st. u Budimu*, 137–139.

²¹² AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 27, 34, 35; *Liber comentarius Illokinum pertinens*, 51.

²¹³ ABsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 92, 111, 121, 133, 135, 330, 331; AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, I, 58, 62; AFsV, *Necrologium conv. Vukovar*, ad diem (24. travnja 1773).

²¹⁴ Usp. A. Sekulić, *Šimun Mecić graditelj i čuvar jezika hrvatskoga*, *Croatica christiana periodica*, I, (197), 1, 34–36; AFsM, *Liber archivalis*, 115, 154, 162, 167; E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...), 61; F. Kaizer, *Catalogus (...) superiorum conventuum* (...), 6 i dr.

²¹⁵ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 226, 228; Isto, *Tabula provinciae Capistranae 1761, 1773*; AFsI, *Liber comentarius Illokinum pertinens*, 45, 47.

slovlje (Ilok); međutim, više je pridonio svojim radom i poglavarstvom samostanskim zajednicama u *Földváru*, *Osijeku* i *Baču* nego filozofskim djelima.²¹⁶ Jamačno će postupna i potpunija istraživanja pomoći oko popisa svih predavača filozofskih kolegija na učilištima u Podunavlju.

Treba istaći da su akademski stupanj doktora filozofije stekli među spomenutim predavačima *Bartol Čordašić*, *Grgur Peštalić*²¹⁷ i *Dominik Ignjat Martinović*. Car Leopold II. imenovao je pak u prosincu 1791. Martinovića carskim i kraljevskim savjetnikom s mirovinom jednakom profesorskoj plaći. No tada Martinović već nije bio franjevac, upustio se u društvena gibanja. Zbog djelatnosti je uhićen, osuđen i pogubljen.

6.1. Filozofska učilišta u Podunavlju radila su u veoma složenim društvenim prilikama nakon odlaska Turaka sve do kraja XIX. stoljeća. Ipak dio njih završio je svoj rad početkom spomenutog stoljeća, kad su se odjeci francuske revolucije zamjećivali u pokrajinama Austrijskog Carstva, a poglavito kad se oko 1848. od negdašnje Ugarske oblikovala Mađarska s oznakama bojovnih raspoloženja prema narodima s kojima su živjeli u Podunavlju i prema njihovim kulturama.

Najplodnije je bilo XVIII. stoljeće kad su učilišta u Baču, Baji, Budimu i Somboru bili zavodi u kojima su predavači skolastičke i skotističke filozofije svojim slušačima razlagali filozofsku građu u skladu sa svojim crkveno-redovničkim i državnim zakonodavstvom. U tim učilištima skupljali su se prokušani poznavatelji onodobne filozofije koji su svojim predavanjima i tumačenjima pridonosili općem razvitku filozofske misli u nas (E. Pavić, L. Spaić, I. Lukić, Stj. Vilov i dr.).

Ustrojstvo učilišta i rad u njima svojevrsan su pokazatelj odgojno-znanstvene usmjerenosti predavača i slušača. Stega, pomognuta redovničkim uredbama, pridonosila je izgradnji budućih javnih djelatnika koji su utkani u hrvatsku kulturnu povijest (M. Radnić, L. Bračuljević Budimac, N. Kesić, J. Jakošić, G. Čevapović, G. Peštalić, I. D. Martinović, A. M. Evetović i dr.).

Zanimljivo je pripomenuti da je bačko-kaločki nadbiskup G. H. Patačić, poznat u oporbi prema franjevcima i hrvatskom žiteljstvu,²¹⁸ nakon otvaranja sjemeništa za odgoj biskupijskog svećenstva u Kaloči, tražio za predavača filozofije *Petra Lipovca*.²¹⁹

²¹⁶ A. Sekulić, *Drevni Bač*, 76 (Ilija Sova umro je u Baču 27. ožujka 1775).

²¹⁷ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 50 (spominju se ondje još *Petar Katančić*, *Tadija Stojanović*, *Grgur Čevapović*, *Augustin Šišuljak*, *Ernest Benišić* i drugi, koji nisu hrvatske narodnosti).

²¹⁸ Usp S. Katona, *Historia metrop. ecclesiae Colocensis*. I, 72–73.

²¹⁹ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 45: »(...) ad expostulationem Archi-Episcopi Colocensis Gabriellis Patačić in Archi-Dioecetano seminario Colocensi ...«.

6.2. Za opću izobrazbu i promicanje filozofskih misli posebice su značajne bile rasprave, poglavito godišnje, javne i svečane. Takve su svojevrsne javne priredbe pružale javnosti uvid u rad učilišta, spremnost predavača i uspjeh slušača. Pristup takvim raspravama pružao je također uglednicima i izobraženijim građanima da slijede zbivanja na području filozofije.²²⁰

Budući da su predavači bili dužni objelodaniti tezarije, sačuvane su brojne knjižice koje su sastavni dio *našega kulturnog blaga* (primjerice: E. Pavića, S. Vilova, J. Jakošića, B. Jurkovića, F. Matkovića, A. Pereckog, L. Spaića, A. Stojčevića i dr.). Treba također zabilježiti da su predavači bili brižno izabrani, prokušani ispitima pred natječajnim povjerenstvima, ljudi vješti latinskom, upućeni u filozofsku literaturu i spremni oblikovati svoje misli perom. Zato djelovanje visokih škola i učilišta u Podunavlju (najprije pripadnika Bosne Srebrene, a zatim redodržave Kapistranske) treba shvatiti kao osobito kulturno djelovanje u školskoj filozofskoj literaturi koje prelazi okvire redovničke zajednice i zidine samostana. Ta su učilišta bila doduše prijenosnici značajnih kulturnih tradicija, ali također i kulturna središta Podunavlja u kojima su djelovali naši kulturni poslenici i mislioci te svojim redovitim radom pridonosili odgoju mlađih naraštaja, svojih nasljednika. Učilište u Kaloči u sklopu nadbiskupskog sjemeništa bilo je povjereno isusovcima, a među njima od ustrojstva (1733) nije u tijeku od XVIII. do XX. stoljeća bilo predavača filozofije po narodnosti Hrvata. U Subotici je filozofsko učilište djelovalo u XVIII. i XIX. stoljeću (1776–1777, 1861–1821; 1823–1824; 1826; 1833–1834; 1838–1839; 1876–1891),²²¹ ali među predavačima nije poznato ime domaćeg čovjeka osim Jese Kujundžića. Međutim, oba (kaločko i subotičko) učilišta djelovala su u drugim uvjetima pa nema ni sačuvanih tragova koji bi im učvrstili mjesto u proučavanju ustrojstva i djelovanja u Podunavlju koja su bila pod upravom i vodstvom hrvatskih predavača. Konačno, u Podunavlju su tijekom XVIII. st. redovito radila filozofska učilišta u Baču, Baji, Budimu i Somboru, a krajem istoga stoljeća u Baji i Budimu, dok je u XIX. stoljeću filozofsko učilište Kapistranske provincije na tom području bilo u Baji.

7.1. Konačno, u razmatranju o školstvu (uglavnom samostanskom) i objelodanjenim djelima na području Bačke nameće se potreba upozoriti da su djela nastala između XVII. i XX. stoljeća na spomenutom području neotuđivi, nesporni dio hrvatske kulturne baštine. Treba stoga zabilježiti da se

²²⁰ Javne rasprave su redovito okupljale mjesne uglednike, crkvene dostojanstvenike, pravnike i časnike, srednjoškolce završnih razreda i klerike. Usp. A. Sekulić, *Ulomci somborske povijesti do kraja 18. stoljeća*, »Kačić«, XIII (1981).

²²¹ AFs SUB, *Protoc. conv. Maria Theresiopolitani, ad annos*; usp. A. Sekulić, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 78.

rijetko u naša razmatranja uključuje uljudeno bogatstvo naših ljudi između već češće spomenutih velikih rijeka Dunava i Tise. Svakako treba imati na umu prilike (prečesto pogibeljne) u kojima je naš svijet ondje živio. Ali kada su započela zakašnjela preporodna gibanja u ovim krajevima (za *Ivana Antunovića*, *Ambrozija Šarčevića*, *Blaža Medošića* i drugih), počela se bilježiti, proučavati i cijeliti svoja prošlost. Posao se obavljao zanosno, poletno, posebice od početka XX. stoljeća do god. 1941. U tom su razdoblju nastala glasila (*Bunjevačko-šokačke novine*, *Neven*, *Hrvatske novine* i dr.), slagani su opsežni molitvenici, pisane su i tiskane školske knjige; kao da su svi javni djelatnici i puk bili jedinstveni unatoč raznim stranačkim pripadnostima.²²² Bogato razdoblje narodnog preporoda zaustavljeno je u srpanjskim danima 1914. kada je buknuo prvi krvavi obračun; politički lomovi tijekom ratnoga razdoblja (1914–1918) upućivali su prvake bačkih Hrvata na neposredniju suradnju s matičnim narodom, u trenutku pak propasti Dvojne Monarhije suradnja između Zagreba i Subotice tijesna je i prepletena. Međutim, pre-krojene granice nakon svršetka rata, okviri nove države upućivali su na pogibeljne dane koji su se nadvili nad bačkom ravnicom i starosjedilačkim žiteljstvom. U novim prilikama i odnošajima trebalo je skupiti sve sile za borbu protiv nasilništva i srbizacije našega puka koji se dičio svojom višestoljetnom poviješću, uljudbom, književnim stvaralaštvom, čvrstom folklornom tradicijom. Bez opsežnije raščlambe složenih društvenih i gospodarskih prilika i odnošaja, u ovome se radu želi upozoriti na bibliografije u kojima se nastojalo zabilježiti (uspješno ili manje uspješno) što su bački Hrvati stvorili tijekom brojnih stoljeća, poglavito u književnome stvaralaštvu. Tijekom XX. stoljeća bilo je nužno, poglavito nakon god. 1918, skupiti sve što je napisano na bačkom području, o bačkim Hrvatima i što su oni napisali, stvorili i objelodanili. Već je god. 1921. napisao *Mijo Mandić* za godišnjak *Subotičku Danicu* članak »Povijest bunjevačke književnosti«.²²³ Slijedili su nasrtljivi srpski članci *Milivoja Ilovca*,²²⁴ *Alekse Ivića*,²²⁵ *Riste Jeremovića*,²²⁶ *Milivoja V. Kneževića*²²⁷ i *Spasoje Vasiljeva*²²⁸.

²²² Ante Sekulić, *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, Zagreb, 1994, 3–12.

²²³ M. Mandić, *Povijest bunjevačke književnosti*, u: »Subotička Danica« za 1921, str. 34–38.

²²⁴ M. Ilovac, *O pravopisu i jeziku Bunjevaca*, »Književni sever«, god. III, knjiga III, svez. 3–4, 108–113, Subotica, 1927.

²²⁵ A. Ivić, *Kako su govorili i pisali Bunjevci u XVIII. veku?*, »Književni sever«, god. III, knj. III, svez. 3–4, 158–168, Subotica, 1927.

²²⁶ R. Jeremić, *Beleške o Bunjevcima*, »Književni sever«, god. III, knj. III, svez. 3–4, str. 158–168, Subotica, 1927.

²²⁷ M. V. Knežević, *Bunjevačka narodna čitanka*, Subotica, 1931.

²²⁸ S. Vasiljev, *Pregled bunjevačke književnosti*, »Glasnik jug. profesorskog društva«, knj. XVIII, svez. 11–12, str. 1028–1037, Beograd, 1938.

7.2. Ozbiljnije radove oko bibliografije bačkih Hrvata objelodanili su hrvatski pisci između 1930. i 1940. Najprije je objelodanjena knjiga Matije Evetovića o životu i radu Ivana Antunovića u kojoj su objelodanjeni relevantni životopisni i bibliografski podaci o predvoditelju hrvatskih preporodnih gibanja u Podunavlju.²²⁹ Spomenuti je pisac objelodanio i niz članaka u bačkim glasilima o kulturnoj prošlosti bunjevačkih i šokačkih Hrvata (posebice o *Paji Kujundžiću*, o novinstvu podunavskih Hrvata i dr.). Cjelovitu bibliografiju nije M. Evetović složio niti objelodanio. Međutim, god. 1935. bila je vrlo značajna za prikupljanje podataka (i tiskanih knjiga) o kulturnoj baštini bačkih Hrvata jer su se postupno i susljedno vraćali u svoj zavičaj svršeni sveučilištarci iz Zagreba (također i iz Rima, Đakova, Splita) među kojima su bili *Marko Čović, Aleksa Kokić, Ante Kopunović, Ivan Kujundžić, Marin Šemudvarac, Albe Vidaković* i dr., koji su uz znanje bili prožeti iskrenim domoljubljem. Prihvaćajući poticaje dobnijih prvaka *Lajče Budanovića, Ive Prčića, Blaška Rajića* i drugih, priredili su mladi intelektualci *Smotru bunjevačke prošlosti* u Subotici (1935).²³⁰ Sačuvani katalog spomenute smotre držim prvim navještajem sustavnoga rada oko cjelovite bibliografije bačkih Hrvata. Poticaji su dolazili također iz Zagreba gdje se skupljala građa za buduću *Hrvatsku enciklopediju* (suradnici: *M. Evetović, M. Katanec, P. Pekić, A. Šokčić* i dr.). Središnjica kulturnih djelatnosti bila je Subotička matica u kojoj su bila uredništva *Subotičkih novina, Kola mladeži, Subotičke Danice*, svih povremenih tiskovina. Upraviteljem Matičine zgrade i ravnateljem kulturnih djelatnosti bio je Ivan Kujundžić uz obilatu suradnju svojih vršnjaka, starijih uglednika i mladih višeškolaca.

Kada je pak 6. travnja 1941. izbio rat, sve su djelatnosti prekinute (mađarske su postrojbe zauzele Bačku), Kujundžić se uskoro našao u Zagrebu gdje je nastavio svoj rad skupljača građe (uz suradnju hrvatskih sveučilištaraca iz Bačke). Plodove rada skupio je I. Kujundžić pod naslovom *Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata (Bunjevačko-šokačka bibliografija)* i objelodanio pod pseudonimom *Krešimir Bunić* (Subotica, 1945).

7.3. Vrijedan znanstvenik Ivan Kujundžić nije za života dočekaao da mu životno djelo *Bunjevačko-šokačka bibliografija – Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* – bude objavljeno. Neočekivana smrt 23. svibnja 1969. prekinula je Kujundžićev život i rad u trenutku kad je njegova *Bibliografija* ulazila u tisak. U jesen 1970. objavljeno je Kujundžićevo djelo u *Radu Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za suvremenu književnost*, knjiga 355, str. 667–769. Otisnuto je mjesto i godina:

²²⁹ M. Evetović, *Život i rad Ivana Antunovića*, Subotica, 1935.

²³⁰ Usp. A. Sekulić, *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*, Zagreb, 1996, 242.

Zagreb, 1969. Na izričitu želju nekih mojih zemljaka (*Matiše Zvekanovića, Bele Gabrića* i drugih, kao i na osnovi narudžbe Gradske knjižnice u Subotici) *Bibliografija* Ivana Kujundžića objavljena je i kao poseban otisak (stotinjak primjeraka, osim onih koji su upućeni Gradskoj knjižnici u Subotici).

Treba dodati da je tekst obuhvatio 102 stranice, a tomu su dodane 32 fotografije na 16 stranica. Bibliografsko djelo Ivana Kujundžića uredio je i dodao svoju bilješku *Davor Kapetanić* (str. 667–668).

7.4. Poslije Kujundžićeve *Bibliografije*, u godinama od 1970. do kraja 1996, objelodanjene su knjige o povijesti bačkih Hrvata i njihovih književnosti. Svaki je pak pisac želio u svojoj knjizi ostaviti, zabilježiti svoj prilog popisu knjiga bačkih Hrvata. Nema takvih nastojanja u antologijskim knjigama *Geze Kikića*,²³¹ ali se nalazi u *Književnosti bačkih Hrvata*.²³² Međutim, dva su bibliografska djela vrijedni znanstveni prilozi. *Tibor Kolozsi* složio je u dvije opsežne knjige.²³³ Naslovi upućuju na to da se radi o tisku u Subotici od 1848. do 1918. (I. knjiga) te od 1919. do 1945. (II. knjiga). Međutim, pisac je skupio iznimno golemu građu, nanizao brojne podatke, objelodanio brojne slike naslovnica i pojedinih osoba. U slaganju svojih knjiga T. Kolozsi spominje Ivana Kujundžića, Blaška Vojnića Hajduka i druge, ali čitatelj se neće složiti s tekstovima na temelju kojih je sastavljač tumačio pojedine urednike i pisce, ponajviše stoga što iz tumačenja zrači ugarska iredenta. No u slaganju budućih bibliografija bačkih Hrvata spomenute knjige neće moći ostati zanemarene jer su u njima brojni podaci o našim knjigama i piscima. Drugo je bibliografsko djelo *Lazara Markovića* pod naslovom *Bibliografija časopisa Rukovet, maj 1955. – april 1990.* koje je objelodanjeno u Subotici god. 1990.²³⁴ *Rukovet* je na početku bio hrvatski književni časopis, ali je postupno postao revija raznovrsnih i raznobojnih pisaca, mješavina ideja i programa, pisaca koji sa Suboticom nisu imali nikakvih sveza.

7.5. U radu se spominju imena znanstvenika koji su proučavali djelatnosti, posebice pismenu baštinu pojedinih osoba ili zajednica koji su djelovali na području Podunavlja; zabilježili su brojne neobično značajne u vrijedne podatke iz opće crkvene i narodne povijesti. U radu su spomenuta imena *Grgura Čevapovića, Dominika Mandića, Julija Jelenića, Emerika Pa-*

²³¹ G. Kikić, *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971. – *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971.

²³² A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb, 1970.

²³³ T. Kolozsi, *Szabadkai sajtó (1848–1918)*. Subotica, 1973. – *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Subotica – Novi Sad, 1979. (= Subotički tisak...).

²³⁴ L. Merković, *Bibliografija časopisa Rukovet maj 1955. – april 1990*, Subotica (prema paginaciji časopisa na str. 1339–1608, što znači preko 300 stranica, sitnijega tiska).

vića, Grgura Peštalića i brojnih drugih. Međutim, posebice treba spomenuti našeg suvremenika *Franju Emanuela Hoška*²³⁵ koji je objelodanio niz vrijednih rasprava o franjevcima, poglavito onima iz negdašnje Kapistranske redodržave. Nedavno ih je spomenuti pisac skupio i objelodanio u tri knjige (Zagreb, 2001–2004). No šteta je što nije »osvježio« svoje negdašnje radove novim podacima, jer između njegovih nekoć objelodanjenih manjih ili većih radova i novih knjiga vremenski je razmak od tridesetak godina. Tijekom pak spomenutoga vremenskog razmaka održani su znanstveni skupovi, proslavljene su brojne obljetnice, razne i različite svečanosti na kojima su se čuli podatci koji su mogli osvježiti životopise i slike pojedinih predavača u negdašnjim učilištima. No osim životopisnih podataka, pojedinosti iz spisateljskog stvaralaštva, svakako bi trebalo prići *proučavanju* (i vrednovanju) baštine (mudroslovne, književne) o kojima se razmišljalo u ovome radu. Jamačno će netko mlađi, zaljubljen u stoljetno blago našega naroda naći vremena, snage i poticaja da kostur bibliografski zabilježene baštine oživi.

8. U ovom sam radu želio utvrditi i sačuvati spomen na filozofske školske zavode u Podunavlju, koji su sastavni dio prosvjetnoga i kulturnog života bačkih Hrvata. U omeđenom prostoru između Dunava i Tise, od Budima do Fruške gore, zabilježena su mjesta u kojima su bila filozofska učilišta: Bač, Baja, Budim, (Kaloča), Petrovaradin, Sombor i Subotica. U kraćem prikazu spomenutih mjesta istaknuti su samo opći podatci, a zatim se raspravljalo o kućama filozofske izobrazbe ustrojenim prema redovničko-crkvenim uredbama i državnom zakonodavstvu (profesori, učilišta: visoka i generalna). Sadržaj rada filozofskih učilišta, nastavni raspored građe, dnevni raspored rada uvjeravaju promatrača da se radilo veoma savjesno, uz brižno razlaganje predavača i marljivost slušača pomognutu redovničkom stegom. Tjedne, mjesečne i godišnje, javne i svečane rasprave bile su potvrda zajedničkog rada slušača i predavača. Način rada bio je utvrđen uredbama (skolastička obradba, skotističko tumačenje), a prvotni trogodišnji tečaj filozofije sveden je na dvogodišnji.

Predavači filozofskih učilišta morali su polagati ispit pred natječajnim povjerenstvom, kojemu je redovito predsjedao sazivač – provincijal, njegov zamjenik, ili gen. pohoditelj. Ispiti su bili ozbiljni, članovi povjerenstva pak ugledni predavači i poglavari. Izbor je potvrđivao vrhovni poglavar reda. U popisu predavača na filozofskim učilištima u Podunavlju zabilježena su značajna imena hrvatskoga kulturnog života (*E. Pavić, L. Bračuljević, S. Vilor, J. Jakošić, L. Čilić, N. Kesić* i dr.), ali jamačno će nova istraživanja pridonijeti

²³⁵ Franjo Emanuel Hoško je franjevac redodržave sv. Ćirila i Metoda; danas živi i djeluje kao profesor Bogoslovije u Rijeci. Zauzet je za znanost i često se javlja na znanstvenim skupovima i člancima u glasilima.

potpunijem popisu naših mislilaca i pisaca u Podunavlju, poglavito u Bačkoj. Spomenuta su objelodanjena djela, ali o rukopisima malo.

Filozofska učilišta na označenom području Bačke radila su nakon odlaska Turaka u složenim društvenim prilikama sve do kraja XVIII. stoljeća, a zatim su neka ukinuta (Sombor, Petrovaradin); druga su pak postupno gubila značenje koje su im dotada davali predavači i predvoditelji kulturnog života. Baja je sačuvala svoje učilište tijekom XIX. stoljeća u kojem su predavači bili pripadnici Kapistranske provincije.

Rasprava o filozofskim učilištima i mudroslovnoj baštini samo je prilog opstojnosti i neprekinutosti općehrvatske uljudbene i stvaralačke djelatnosti u Podunavlju, a posebice u Bačkoj. Konačno, preostaje golemi posao oko vrednovanja (valorizacije) objavljenih, posebice pak rukopisnih djela.

OBJELODANJENI PRINOSI PROUČAVANJU FILOZOFESKE BAŠTINE S RUBNOGA NARODNOG PODRUČJA PODUNAVLJA

Sažetak

Prikaz počinje zemljopisnim međama istraženog područja. Zatim slijedi kratki prikaz društvenih i crkvenih odnošaja među našim žiteljstvom tijekom četiri minula stoljeća. Posebni pak dio čini popis istraživača koji su pridonijeli ubilježbi filozofskih djela hrvatskih pisaca u našu baštinu (Ivan Kujunždić, F. E. Hoško, Tomo Vereš, Ante Sekulić i dr.). U završnom dijelu prikaza zabilježene su neke pripomene i misli o svemu što je do danas učinjeno u istraživanju spomenute baštine.

THE PUBLISHED CONTRIBUTIONS TO THE RESEARCH IN CROATIAN PHILOSOPHICAL HERITAGE IN THE BORDER DANUBE REGION

Summary

The paper starts with a survey of the geographical borders of the investigated area. There follows a short survey of social and church relationships in our population during the last four centuries. A separate part of the paper is the list of researchers who had contributed to the notation of philosophical works written by Croatian authors in our heritage (Ivan Kujunždić, F. E. Hoško, Tomo Vereš, Ante Sekulić, and others). The final part of the paper consists of several notes and afterthoughts concerning everything that has hitherto been done in the research into the mentioned heritage.